

บทที่ ๒

ลักษณะของวรรณคดีไทยที่ปรากฏการตายของตัวละครเอก

วรรณคดีไทยที่ปรากฏการตายของตัวละครเอกที่นำมาศึกษาในวิทยานิพนธ์ฉบับนี้มีทั้งสิ้น ๙ เรื่อง คือ ลิลิตพระลอ เสภาเรื่องขุนช้างขุนแผน บทละครเรื่องเงาะป่า โคลงอมรา อล่องเจ้าสามลอ ชูลุนนางอ้วกำนานฟ้าแดดสงยาง ผาแดงนางไอ่ และพระรถเมรี เพื่อให้เป็นพื้นฐานที่จะนำไปสู่ความเข้าใจลักษณะของวรรณคดีดังกล่าวได้ชัดเจน ในช่วงแรกนี้ผู้วิจัยจึงจะกล่าวถึงภูมิหลังของวรรณคดีและเนื้อเรื่องย่อ ซึ่งมีรายละเอียดดังต่อไปนี้

ลิลิตพระลอ

ภูมิหลังวรรณคดี

ลิลิตพระลอเป็นวรรณคดีที่วรรณคดีสโมสรในสมัยรัชกาลที่ ๖ ได้ยกย่องให้เป็นยอดแห่งวรรณคดีประเภทลิลิต ซึ่งจากเนื้อเรื่องที่จบด้วยความตายและคำประพันธ์ที่ไพเราะงดงาม ทำให้วรรณคดีเรื่องนี้เป็นที่ประทับใจของผู้อ่านทั่วไปเป็นอันมาก และนับถือกันว่าเป็นวรรณคดีที่ไพเราะที่สุดเรื่องหนึ่งของไทย วรรณคดีเรื่องนี้แต่งด้วยคำประพันธ์ประเภทลิลิต ซึ่งประกอบด้วยร้อยสุภาพและโคลงสุภาพ แต่หากศึกษาโดยละเอียดแล้วจะพบว่ายังประกอบด้วยร้อยโบราณ และโคลงตันอีกจำนวนหนึ่งด้วย ดังที่ สุนีย์ ศรณรงค์ ได้ศึกษาว่าในจำนวนโคลง ๒๔๔ บทในลิลิตพระลอ มีลักษณะเป็นโคลงตัน คือ คำที่ ๔ และ ๕ ของบาทที่ ๔ วรรคหน้าเป็นโทคู่ จำนวน ๑๒๓ บท ซึ่งคิดเป็นร้อยละ ๕๒^๑ ซึ่งแสดงให้เห็นอย่างชัดเจนว่าเป็นวรรณคดีโบราณเรื่องหนึ่งซึ่งแบบแผนการแต่งโคลงยังไม่ลงตัว

เรื่องพระลอเป็นนิทานพื้นเมืองที่มีเค้าโครงว่าเคยเกิดขึ้นในดินแดนทางเหนือของประเทศไทย ในแถบจังหวัดแพร่และลำปาง กล่าวกันว่าเมืองสองซึ่งเป็นเมืองของพระเพื่อนพระแพงอยู่บริเวณลุ่มแม่น้ำยมเขตอำเภอวังทอง จังหวัดแพร่ และเมืองแมนสองของพระลอ น่าจะได้แก่เมืองกาหลง ซึ่งอยู่ในเขตอำเภอแจ้ห่ม จังหวัดลำปาง^๒

^๑ สุนีย์ ศรณรงค์, **ประวัติโคลงกำสรวลศรีปราชญ์**, (เอกสารประกอบการสัมมนาเรื่อง “แนวคิดใหม่เกี่ยวกับการศึกษาประวัติวรรณคดีไทย” ณ ห้องประชุมสารนิเทศ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, ๒๗ พฤศจิกายน ๒๕๒๕) อ้างถึงใน พิชิต อัครนิจ, **เรื่องเดิม**, หน้า ๑๔๒ - ๑๔๓.

^๒ ประจักษ์ ปรภาพิทยากร, **ความรู้พื้นฐานทางวรรณคดีและวรรณกรรมเอกของไทย**, (กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์คุรุสภา ลาดพร้าว, ๒๕๒๕), หน้า ๓๑.

ในปัจจุบันปัญหาเรื่องผู้แต่งและสมัยที่แต่งลิลิตพระลอยังไม่เป็นที่ยุติ แม้นักวิชาการส่วนใหญ่จะเชื่อว่าน่าจะแต่งในสมัยกรุงศรีอยุธยาตอนต้นมากกว่าแต่งในสมัยกรุงศรีอยุธยาตอนกลางในสมัยสมเด็จพระนารายณ์ตามความเชื่อเดิม” ด้วยเหตุที่นักวิชาการหลายท่านได้ศึกษาข้อมูลและพิจารณาเหตุผลด้านต่าง ๆ เพิ่มมากขึ้น โดยเฉพาะการนำวรรณคดีเรื่องนี้ไปเปรียบเทียบกับวรรณคดีเรื่องมหาชาติคำหลวง ที่มีหลักฐานว่าแต่งขึ้นในสมัยอยุธยาตอนต้น เช่น ชลดา เรื่องรักษ์ลิขิต ศึกษาสมัยการแต่งเรื่องลิลิตพระลอ เพื่อสนับสนุนข้อสันนิษฐานของ ม.ร.ว.สุมณฑาติ สวัสดิกุล โดยนำเอาลิลิตพระลอไปศึกษาเปรียบเทียบกับมหาชาติคำหลวง ในด้านการใช้ถ้อยคำ สำนวนความเปรียบ ฉันทลักษณ์ กลวิธีการซ้ำความ และความเชื่อ ซึ่งทำให้มีเหตุผลที่จะสรุปได้ว่า ลิลิตพระลอน่าจะแต่งหลังมหาชาติคำหลวงไม่นานนักและแต่งในสมัยสมเด็จพระรามาธิบดีที่ ๒ ประมาณปี พ.ศ. ๒๐๔๖ ในสมัยกรุงศรีอยุธยาตอนต้น” นอกจากนี้เหตุผลสำคัญที่ทำให้สันนิษฐานได้ว่าเรื่องนี้ น่าจะแต่งก่อนสมัยสมเด็จพระนารายณ์อย่างแน่นอน ได้แก่ การที่พระโหราธิบดีผู้แต่งหนังสือจินตามณีในสมัยนั้นได้คัดเอาโคลงบทหนึ่งจากลิลิตพระลอไปเป็นโคลงครูของโคลงสี่สุภาพ

สมเด็จพระยาตำราภานุภาพ ได้ประทานข้อสันนิษฐานเกี่ยวกับผู้แต่งไว้ว่า ตอนท้ายของลิลิตที่มีโคลงบอกชื่อผู้แต่งอยู่ ๒ บท บทหนึ่งว่า “มหाराชเจ้า นิพนธ์” ซึ่งหมายความว่า พระเจ้าแผ่นดินทรงแต่ง แต่อีกบทหนึ่งว่า “เยวราชเจ้า บรรจง” หมายความว่า พระราชบุตรของพระเจ้าแผ่นดินทรงแต่ง ซึ่งจะเห็นได้ว่า โคลงทั้งสองบทนี้บอกข้อมูลแย้งกัน แสดงว่าผู้แต่งโคลง ๒ บทนั้นเป็น ๒ คน และมีใช้ตัวผู้แต่งลิลิตพระลอ โคลง ๒ บทนี้จึงน่าจะเป็นของที่แต่งเพิ่มขึ้นภายหลัง ในขณะที่ผู้แต่งลิลิตพระลอเองได้กล่าวไว้ในโคลงบทที่ ๔ ข้างต้นเรื่องว่า “ถวายบำเรอท้าวให้ ธิราชผู้มีบุญ” ซึ่งหมายความว่าผู้แต่งถวายพระเจ้าแผ่นดินไม่ใช่พระเจ้าแผ่นดินทรงแต่งเอง ซึ่งเมื่อพิจารณาดูสำนวนที่แต่งก็เห็นได้ว่าผู้แต่งลิลิตพระลอต้องเป็นผู้รู้ราชประเพณีและการเมือง ต้องเป็นบุคคลชั้นสูงอยู่ในราชสำนักที่เชี่ยวชาญด้านอักษรศาสตร์ คนผู้นี้ น่าจะเป็นเจ้านาย ผู้แต่งลิลิตพระลอต้องแต่งเมื่อยังเป็นพระราชโอรส และต่อมาได้เป็นพระเจ้าแผ่นดิน^๕

ม.ร.ว.สุมณฑาติ สวัสดิกุล ได้เสนอความเห็นเกี่ยวกับผู้แต่งลิลิตพระลอไว้คล้ายคลึงกับข้อสันนิษฐานของสมเด็จพระยาตำราภานุภาพ และระบุว่าผู้แต่งเรื่องนี้ น่าจะได้แก่ สมเด็จพระรามาธิบดีที่ ๒ จากข้อสันนิษฐานเพิ่มเติมในด้านลักษณะภาษาที่ใช้ในซึ่งบ่งชี้ว่า ผู้แต่งเป็นชาวเหนือคือชาวสุโขทัยปอยุธยาจึงรู้ชนบประเพณีทางเหนือและทางใต้ดี เมื่อนำไปพิจารณาประกอบโคลงท้ายเรื่อง ๒ บท ที่กล่าวมาแล้วข้างต้น

^๓ ชลดา เรื่องรักษ์ลิขิต. “ลิลิตพระลอแต่งในสมัยสมเด็จพระรามาธิบดีที่ ๒ : สนับสนุนข้อสันนิษฐานของ ม.ร.ว.สุมณฑาติ สวัสดิกุล” ใน วารสารภาษาและวรรณคดีไทย. ปีที่ ๑๒ ฉบับที่ ๑ - ๒ (มิถุนายนและธันวาคม ๒๕๓๘) : ๒๖.

^๔ เรื่องเดียวกัน. หน้า ๒๖ - ๕๕.

^๕ เรื่องเดียวกัน. หน้า (๘) - (๙).

ทำให้เห็นว่าผู้แต่งลิลิตพระลอจะต้องเป็นพระมหากษัตริย์ในพระนครศรีอยุธยา และจะต้องมีพระยาวราชเป็นผู้ช่วย นอกจากนี้เรื่องราวบางอย่างในลิลิตพระลอยังเป็นเรื่องที่น่าจะเกิดในสมัยสมเด็จพระรามาธิบดีที่ ๒ อีกด้วย^๖

อย่างไรก็ดี มีผู้แสดงความเห็นต่างไปจากนี้บ้าง เช่น ฉันทิชย์ กระแสสินธุ์ กล่าวว่าพระมหาราชครูในสมัยสมเด็จพระนารายณ์มหาราชเป็นผู้แต่งลิลิตพระลอเป็นคนแรก และสมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระปรมานุชิตชิโนรส ทรงนิพนธ์ช่อมในสมัยพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว แห่งกรุงรัตนโกสินทร์^๗ เป็นต้น

เนื้อเรื่องย่อ

ท้าวแมนสรวงยกทัพไปตีเมืองสรองทำให้ท้าวพิชัยพิชฌุกรเจ้าเมืองสรองสิ้นพระชนม์ เมืองแมนสรวงและเมืองสรองจึงเป็นศัตรูกัน ต่อมาท้าวพิชัยพิชฌุกรได้ครองเมืองสรอง พระองค์มีมเหสีคือพระนางดาราวดี และมีพระธิดาคือพระเพื่อนพระแพง ซึ่งถูกส่งไปอยู่กับพระเจ้าย่าพระมารดาเลี้ยงของท้าวพิชัยพิชฌุกร โดยมีพี่เลี้ยงคือนางรีนนางโรยคอยดูแล ทางฝ่ายเมืองแมนสรวง ท้าวแมนสรวงได้ส่งขอนางลักษณวดีให้เป็นมเหสีของพระลอผู้เป็นโอรส เมื่อท้าวแมนสรวงสิ้นพระชนม์ พระลอจึงได้ขึ้นครองราชย์สืบมา

พระลอเป็นกษัตริย์รูปร่างมมาก จนมีผู้นำไปขับชอยอโหมที่เมืองสรอง พระเพื่อนพระแพงได้ยินข่าวความงามของพระลอก็หลงใหล นางรีนนางโรยจึงส่งคนไปขับชอยอโหมพระเพื่อนพระแพงให้พระลอฟังบ้าง ช่างชอกกลับมารายงานว่าพระลอก็มีใจหลงใหลสองนางเช่นกัน นางรีนนางโรยจึงไปหาทอมมาทำเสน่ห์ให้พระลอเสด็จมายังเมืองสรอง และได้ปู่เจ้าสมิงพรายเป็นผู้ทำเสน่ห์ ในที่สุดพระลอก็เดินทางจากเมืองแมนสรวงมา ระหว่างทางพระลอได้เสี่ยงน้ำที่แม่น้ำกาหลงและรู้ว่าไปแล้วจะเกิดอันตรายทำให้ไม่ได้กลับเมืองแมนสรวงอีก จึงเฝ้าโศกเสียพระทัยมากแต่ก็ทรงเดินทางต่อไปโดยมีพี่เลี้ยงคือนายแก้วนายขวัญคอยช่วยเหลือ เมื่อเดินทางถึงสวนของเมืองสรอง พระลอและพี่เลี้ยงทั้งสองได้ปลอมตัวเป็นพราหมณ์ศรีเกศและนายรัตนนายรามตามลำดับเข้าไปพักในสวน ต่อมาก็ได้พบและอยู่ร่วมกับพระเพื่อนพระแพง พระลอและพี่เลี้ยงทั้งสองแฝงตัวเข้าไปอยู่ในตำหนักของพระเพื่อนพระแพงนานถึงครึ่งเดือน

เรื่องรู้ไปถึงท้าวพิชัยพิชฌุกร ตอนแรกพระองค์กริ้วมากแต่เมื่อได้เห็นหน้าพระลอก็ทรงพอพระทัยและจะทรงจัดงานอภิเษกให้ แต่เมื่อข่าวนี้รู้ไปถึงพระเจ้าย่าซึ่งยังแค้นเมืองแมนสรวงอยู่จึงวางแผนลอบให้

^๖ พ.ณ ประมวลมารค (นามแฝง), *กำสรวลศรีปราชญ์ นิราศนรินทร์*. (กรุงเทพฯ : แพร่พิทยา, ๒๕๐๒), หน้า ๖๐ - ๑๐๔. อ้างถึงใน พิชิต อัครนิจ, *วรรณกรรมไทย สมัยกรุงสุโขทัย - กรุงศรีอยุธยา*. (กรุงเทพฯ : โอเดียนสโตร์, ๒๕๓๖), หน้า ๑๓๗.

^๗ พ. ณ ประมวลมารค. เรื่องเดิม. หน้า ๑๖๐ - ๑๘๖. อ้างถึงใน พิชิต อัครนิจ. เรื่องเดิม. หน้า ๑๓๘.

ทหารไปล้อมตำหนัก พระล่อ พระเพื่อนพระแพงและพี่เลี้ยงทั้งสี่ได้สู้รบเป็นสามารภ ในที่สุดก็ถูกฆ่าตายทั้งหมด ท้าวพิชัยพิษณุกรทราบเรื่องก็เสียพระทัยและกริ้ว สั่งให้ฆ่าพระเจ้ายาและทหารที่ยกไปรุมฆ่าพระราชธิดาและพระล่อจนหมดสิ้น จากนั้นจึงส่งข่าวไปยังนางบุญเหลือ พระราชมารดาของพระล่อให้ทรงทราบ เมื่อทำศพทั้งสามกษัตริย์กับพี่เลี้ยงเสร็จแล้ว เมืองทั้งสองก็ไม่มีตรีต่อกันสืบมา

เสภาเรื่องขุนช้างขุนแผน

ภูมิหลังวรรณคดี

เสภาเรื่องขุนช้างขุนแผนเป็นวรรณคดีเรื่องหนึ่งในจำนวนไม่กี่เรื่องของไทยที่กล่าวถึงชีวิตของคนสามัญตลอดทั้งเรื่อง และเนื่องจากนิทานเรื่องขุนช้างขุนแผนเป็นเรื่องที่ซอกันแพร่หลายในครั้งกรุงเก่า คือกรุงศรีอยุธยา เพราะเป็นเรื่องสนุก จับใจ และถือกันว่าเป็นเรื่องจริง จึงมีผู้นำไปขับเป็นเสภา^๙ และนิยมเรื่อยมาจนถึงสมัยรัตนโกสินทร์ ดังที่ปรากฏว่าการขับเสภานั้นขับกันแต่เฉพาะเรื่องขุนช้างขุนแผนเพียงเรื่องเดียว แม้ในสมัยต่อมาจะมีการแต่งเรื่องอื่น ๆ เพิ่มเติมขึ้นเพื่อการขับเสภาโดยเฉพาะ เช่น เสภาพระราชพงศาวดารของสุนทรภู่ เสภาเรื่องอาบุญหะชัน เสภาเรื่องสามัคคีเสวก เป็นต้น แต่ไม่มีเรื่องใดเป็นที่นิยมมากเท่าเรื่องขุนช้างขุนแผน^{๑๐} และเสภาเรื่องขุนช้างขุนแผนยังเป็นวรรณคดีที่ได้รับการยกย่องจากวรรณคดีสโมสรในสมัยพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวให้เป็นยอดของกลอนสุภาพ

กล่าวกันว่าเรื่องขุนช้างขุนแผนเป็นเรื่องจริงที่เกิดขึ้นในสมัยกรุงศรีอยุธยา เพราะปรากฏเนื้อความเป็นหลักฐานอยู่ในหนังสือคำให้การของชาวกรุงเก่า^{๑๑} ซึ่งสมเด็จพระยาดำรงราชานุภาพทรงสันนิษฐานว่าเรื่องตอนต้นของคำให้การของชาวกรุงเก่าคงจะตรงตามที่ปรากฏในเสภา และกล่าวว่าเรื่องขุนช้างขุนแผนเดิมนั้นคงจะมีเพียงเรื่องที่เกี่ยวข้องกับขุนช้างขุนแผนและนางวันทอง และฝีมือของขุนแผนในการรบเท่านั้น ด้วยเหตุที่เรื่องขุนช้างขุนแผนนี้ได้มีผู้นำมาเล่านิทานมานานหลายร้อยปี และนำมาแต่งเป็นกลอนเสภาในภายหลัง จึงมีการตกแต่งเรื่องให้สนุกสนานขึ้น และต่อเติมเรื่องให้ยืดยาวออกไปทุกที ทำให้เรื่องในเสภาคลาดเคลื่อนจากเรื่องเดิมไปมาก แต่คงจะยังมีเค้ามูลเรื่องเดิมอยู่นั่นเอง^{๑๒}

^๙ ดำรงราชานุภาพ, สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยา, "ตำนานเสภา" ใน เสภาเรื่องขุนช้างขุนแผน ฉบับหอสมุดแห่งชาติ. พิมพ์ครั้งที่ ๑๑. (กรุงเทพฯ: ศิลปบรรณาการ, ๒๕๑๐), หน้า (๑) - (๓).

^{๑๐} เสวตลักษณะ อนันตศานต์, วรรณกรรมเอกของไทย. พิมพ์ครั้งที่ ๕. (กรุงเทพฯ : สำนักพิมพ์มหาวิทยาลัยรามคำแหง, ๒๕๒๙), หน้า ๖.

^{๑๑} เสภาเรื่อง ขุนช้างขุนแผน ฉบับหอสมุดแห่งชาติ. พิมพ์ครั้งที่ ๑๑. (กรุงเทพฯ : ศิลปบรรณาการ, ๒๕๑๐), หน้า (๓)-(๘)

^{๑๒} เรื่องเดียวกัน. หน้า (๑๑) - (๑๒)

สมเด็จพระนเรศวรมหาราชทรงชี้หลักฐานที่จะเทียบให้รู้ตัวราชได้ว่าเรื่องขุนช้างขุนแผนเกิดขึ้นในสมัยใด โดยอ้างถึงหนังสือคำให้การของชาวกรุงเก่าที่กล่าวว่าสมเด็จพระพันวษาเป็นพระราชบิดาของพระบรมราชกุมาร เมื่อพระบรมราชกุมารได้เสวยราชสมบัติมีมเหสีชื่อศรีสุดาจันทร์ เมื่อพระบรมราชกุมารสวรรคตแล้วได้ชิงราชสมบัติให้แก่ผู้ ซึ่งถ้านำเหตุการณ์นี้ไปเทียบกับพงศาวดารแล้วจึงทรงสรุปว่าพระบรมราชกุมารคือสมเด็จพระชัยราชาธิราช ดังนั้นสมเด็จพระพันวษาก็คือสมเด็จพระรามาธิบดีที่ ๒ ซึ่งหลักฐานนี้ก็พอประมาณได้ว่าเรื่องขุนช้างขุนแผนจึงเป็นเรื่องที่เกิดขึ้นในแผ่นดินสมเด็จพระรามาธิบดีที่ ๒ ระหว่างพุทธศักราช ๒๐๓๔ ถึง ๒๐๗๒ และเสภาเรื่องนี้จะเกิดขึ้นภายหลังสมัยนั้นนับร้อยปี คือเมื่อมีการเล่าเรื่องขุนช้างขุนแผนจนเป็นนิทานไปแล้ว^{๒๒}

วัชร รมยะนันท์ ได้กล่าวถึงการเริ่มแต่งเรื่องขุนช้างขุนแผนเอาไว้โดยสันนิษฐานจากการตั้งชื่อหลายแก้ว ในตอนกำเนิดขุนแผน^{๒๓} ซึ่งมีความว่า

ปีขาลวันอังคารเดือนห้า	ตกฟากเวลาสามชั้นฉาย
กรุงจีนเอาแก้วอันแพรวพราว	มาถวายพระเจ้ากรุงอยุธยา
ให้ใส่ปลายยอดพระเจดีย์ใหญ่	สร้างไว้แต่เมื่อครั้งเมืองหงษา
เรียกวัดเจ้าพระยาไทยแต่โรมา	ให้ชื่อว่าพलयแก้วผู้แว่วไว

(หน้า ๑๐)

ข้อความนี้กล่าวโยงไปถึงการสร้างเจดีย์ที่วัดเจ้าพระยาไทย และการบรรจุแก้วที่พระเจ้ากรุงจีนถวายมาให้แก่พระเจ้าแผ่นดินไทยไว้ที่ยอดเจดีย์ซึ่งน่าจะหมายถึงชัยมงคลเจดีย์ วัดป่าแก้ว ที่สมเด็จพระนเรศวรมหาราชสร้างตามคำแนะนำของสมเด็จพระวันรัต เพื่อให้เป็นอนุสรณ์ในการทำสงครามยุทธหัตถี ความดังกล่าวปรากฏในเรื่องพระเจดีย์ยุทธหัตถี ของสมเด็จพระนเรศวรมหาราช^{๒๔} ซึ่งตรงกับตำนานในพงศาวดารเหนือ^{๒๕} ว่าเจดีย์นี้สร้างในสมัยพระนเรศวร เมื่อสร้างเสร็จแล้วให้นามวัดนี้ว่า วัดใหญ่ชัยมงคล วัชร รมยะนันท์กล่าว

^{๒๒} เสภาเรื่องขุนช้างขุนแผน ฉบับหอสมุดแห่งชาติ. หน้า (๙) - (๑๑) อ้างถึงใน เสาวลักษณ์ อนันตศานต์. วรรณกรรมเอกของไทย. หน้า ๑๓ - ๑๔.

^{๒๓} วัชร รมยะนันท์. "ขุนช้างขุนแผนเริ่มแต่งในรัชกาลใด" ใน ภาษาและวรรณคดีไทย. ปีที่ ๗ ฉบับที่ ๒ (สิงหาคม ๒๕๓๓) : ๑๓ - ๑๘.

^{๒๔} ดำรงราชานุภาพ, สมเด็จพระนเรศวร. พระประวัติสมเด็จพระนเรศวรมหาราช. (กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์คุรุสภา, ๒๕๐๓) อ้างถึงใน วัชร รมยะนันท์, เรื่องเดิม. หน้า ๑๔.

^{๒๕} ประชุมพงศาวดาร ภาคที่ ๑ พระราชพงศาวดารเหนือ เรื่องพระนเรศวรหงษา. (กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์ไทย, ๒๔๗๕.) อ้างถึงใน วัชร รมยะนันท์, เรื่องเดิม. หน้า ๑๔.

ว่า ถ้าเชื่อตามการสันนิษฐานของสมเด็จพระเจ้า กรมพระยาดำรงราชานุภาพในข้อนี้ ก็อาจจะกำหนดสมัยที่ขุนช้างขุนแผนเริ่มเป็นวรรณคดีได้ คือ ในสมัยสมเด็จพระนเรศวร ทั้งนี้เพราะกวีมักจะใส่ความเป็นไปในสมัยนั้นลงไปในเรื่องที่ตนแต่งและเนื่องจากความสอดคล้องของเรื่องจริงกับเรื่องที่แต่งนี้เป็นเรื่องที่สมควรจะกล่าวไว้ ดังที่ได้กล่าวมาแล้วข้างต้นว่าสมเด็จพระเจ้า กรมพระยาดำรงราชานุภาพได้ทรงสันนิษฐานว่าขุนช้างขุนแผนเป็นเรื่องจริงที่เกิดขึ้นในสมัยอยุธยาและชื่อตัวเอกคือขุนแผนนั้น ชื่อเดิมว่า พลายแก้ว

แม้ขุนช้างขุนแผนจะเริ่มแต่งตั้งแต่สมัยอยุธยา แต่กึ่งเพียงจะมีการรวมเสภาเรียบเรียงเข้าเป็นเรื่องในสมัยรัชกาลที่ ๓ และอาจจะมารวมต่อกันในต้นรัชกาลที่ ๕ ตามการสันนิษฐานของสมเด็จพระเจ้า กรมพระยาดำรงราชานุภาพ^{๖๖} ซึ่งเชื่อว่าการรวบรวมครั้งแรกเป็นการรวมตั้งแต่ต้นเรื่องถึงซบนางสร้อยฟ้ากลับไปถึงเชียงใหม่เท่านั้น เมื่อถึงรัชกาลที่ ๔ หนังสือเสภายังไม่ได้พิมพ์แพร่หลาย ฉบับที่รวบรวมยังมีน้อยและมีแต่ของผู้มีบรรดาศักดิ์ เสภาที่เล่นในสมัยนั้นจึงซบเป็น ๒ ส่วน โดยมากคนเสปายังซบได้แต่ส่วนเดิม ผู้ที่ซบเสภาส่วนหลงได้มีน้อย จึงยังมีกวีที่ถือคติเนื่องมาแต่สมัยรัชกาลที่ ๓ คัดบทเสภาเพิ่มเติมขึ้นในรัชกาลที่ ๔ อีกหลายตอน คือ ตอนจะเข้เถรवाद และตอนพลายเพชรพลายบัว เป็นต้น

ต่อมาในสมัยรัชกาลที่ ๕ หมอสมิธได้พิมพ์บทเสภาหลงขึ้นเป็นครั้งแรกใน พ.ศ. ๒๔๑๕ ตั้งแต่ต้นจนถึงตอนกำเนิดพลายงาม บทเสภาหลงจึงแพร่กระจายไปสู่ชาวบ้านอย่างรวดเร็วเพราะหาอ่านได้ง่าย ชาวบ้านจึงเลิกซบสำนวนชาวบ้านหรือสำนวนนอกหันมานิยมสำนวนหลงแทน ในปี พ.ศ. ๒๔๖๐ สมเด็จพระเจ้า กรมพระยาดำรงราชานุภาพและพระราชวงศ์เธอ กรมหมื่นกวีพจน์สุปรีชาได้ทรงช่วยกันตรวจชำระหนังสือเสภาเรื่องขุนช้างขุนแผนขึ้นเป็นครั้งแรก เพื่อจัดพิมพ์เป็นฉบับหอพระสมุดวชิรญาณ

เนื้อเรื่องย่อ

มีครอบครัว ๓ ครอบครัวในเมืองสุพรรณ คือ ครอบครัวของขุนไกรพลพ่ายกับนางทองประศรี มีลูกชายชื่อพลายแก้ว ครอบครัวของขุนศรีวิชัยกับนางเทพทอง มีลูกชายชื่อขุนช้าง และครอบครัวของพันศรโยธากับนางศรีประจัน มีลูกสาวชื่อนางพิมพิลาโลย (ภายหลังเปลี่ยนชื่อเป็นนางวันทอง) ลูก ๆ ของทั้งสามครอบครัวเป็นเพื่อนเล่นกันมาตั้งแต่เด็ก ๆ ต่อมาขุนไกรถูกประหารชีวิตเพราะพระพันวษากริ้วที่ฆ่าควายใน

^{๖๖} อ่านรายละเอียดใน เสภาเรื่องขุนช้างขุนแผน ฉบับหอสมุดแห่งชาติ, หน้า (๑๒) - (๓๕) และ เสาวลักษณ์ อนันตศานต์, เรื่องเดิม, หน้า ๑๘ - ๒๒ และ สุกัญญา ภักธราชย์. "ขุนช้างแปลงสาร" ตอนที่หายไปจากเสภาขุนช้าง-ขุนแผน ฉบับหอพระสมุดฯ ใน วารสารภาษาและ วรรณคดีไทย. ปีที่ ๘ ฉบับที่ ๑ (เมษายน ๒๕๓๔). หน้า ๓๕

ขณะไล่ต้อนมาให้พระองค์ล่า นางทองประศรีจึงพาพลายแก้วหนีไปอาศัยอยู่กับญาติพี่น้องที่กาญจนบุรี ในขณะที่ทางเมืองสุพรรณ ขุนศรีวิชัยถูกโจรฆ่าตาย และพันศรโยธาก็ป่วยตายไปเช่นกัน

ต่อมาพลายแก้วได้บวชและเรียนวิชาที่สมภารที่วัดลัมใหญ่ กาญจนบุรี แล้วมาเรียนวิชาเพิ่มเติมที่วัดป่าเลไลยก์ เมืองสุพรรณ และได้ผูกสมรักรักใคร่กับนางพิม ในขณะที่ขุนช้างซึ่งเป็นหม้ายเพราะเมียตายก็พยายามจะล่อลวงนางพิมแต่งงานแต่นางพิมไม่ได้รับใครด้วย นางพิมให้สายทองพี่เลี้ยงไปหาเณรแก้วที่วัดเพื่อให้บอกข่าวเรื่องขุนช้างมาสู่ขอ ขาวการมาของลี้กาทั้งสองรู้ไปถึงหูสมภาร เณรแก้วจึงโดนไล่ออกจากวัด ต่อมาจึงไปเรียนวิชาที่สมภารคงเจ้าอาวาสวัดแคซึ่งเป็นเพื่อนกับขุนไกร และเมื่อเห็นว่าขุนช้างยังไม่ละความพยายามที่จะล่อลวงนางพิม เณรแก้วจึงลี้กและได้เสียดกับนางพิมและนางสายทอง จากนั้นก็ให้นางทองประศรีมาสู่ขอนางพิม และได้แต่งงานกันตามประเพณี โดยมีขุนช้างเป็นเพื่อนเจ้าบ่าว

ต่อมาเกิดศึกเชียงทอง พลายแก้วต้องไปทัพเป็นเวลานาน ขุนช้างได้ทำเล่ห์ว่าพลายแก้วตาย นางศรีประจันจึงยกนางพิมซึ่งเปลี่ยนชื่อใหม่เป็น นางวันทอง ให้แต่งงานกับขุนช้าง นางพิมไม่ยอมเข้าหอกับขุนช้าง จนกระทั่งพลายแก้วได้ชัยชนะกลับมาก็ได้รับพระราชทานบรรดาศักดิ์เป็น ขุนแผนแสนสะท้าน และได้นางลาวทองเป็นเมีย พวกกันกลับมาเมืองสุพรรณ นางวันทองเกิดหึงกับนางลาวทอง ขุนแผนโกรธนางวันทองจึงพานางลาวทองไปอยู่ที่กาญจนบุรี นางวันทองต้องตกเป็นเมียของขุนช้างในวันนั้นเอง

ขุนแผนเข้ามารับราชการกับจมีนศรีเสาวรักษ์ในอยุธยา ลาวทองป่วยขุนแผนจึงไปเยี่ยมโดยฝากเวรไว้กับขุนช้าง ขุนช้างทูลฟ้องสมเด็จพระพันวษาว่าขุนแผนหนีเวร ทำให้ขุนแผนต้องถูกตระเวนด่านห้ามเข้าเฝ้า และนางลาวทองถูกกักไว้ในพระราชวัง ขุนแผนโกรธจึงคิดจะชิงนางวันทองกลับมา จึงเดินทางไปแสวงหาของวิเศษ ๓ อย่าง ได้แก่ ดาบฟ้าฟื้น ม้าสีหมอก และกุมารทอง แล้วจึงลอบขึ้นเรือนขุนช้าง ให้นางแก้วกิริยาเป็นเมีย และพานางวันทองหนีไปอยู่ป่า และได้ฆ่าแม่ทัพที่พระพันวษาให้ไปตาม ขุนแผนจึงต้องพานางวันทองหลบซ่อนตัวอยู่ในป่า เมื่อนางวันทองท้องแก่ก็เข้ามาพบกับพระพิฆิตร์ พระพิฆิตร์ส่งตัวลงมาสู่คดีจนชนะ ขุนแผนจึงได้อยู่กับนางวันทองและนางแก้วกิริยาซึ่งได้ตัวเองจากขุนช้างออกมาอย่างมีความสุข

ต่อมาไม่นานขุนแผนได้ทูลขอลาวทองซึ่งถูกกักอยู่ในวังทำให้พระพันวษากริวและถูกจองจำ ขุนช้างจึงมาลุดวันทองไป วันทองคลอดลูกชายที่บ้านขุนช้างตั้งชื่อว่า พลายงาม ขุนช้างทราบพลายงามเป็นลูกขุนแผนก็จะฆ่าทิ้ง วันทองจึงส่งลูกไปอยู่กับนางทองประศรีที่กาญจนบุรี พลายงามได้เรียนวิชาจากตำรับตำราของขุนแผนที่มีอยู่กับนางทองประศรี ต่อมานางทองประศรีได้พาตัวไปฝากให้จมีนศรีพาเข้าถวายตัวเป็นมหาดเล็ก เมื่อเกิดศึกเชียงใหม่ พลายงามอาสาทำศึกและขอพระราชทานอภัยโทษแก่ขุนแผน ขุนแผนจึงกราบทูลขอนักโทษ ๓๕ คนที่ถูกจองจำอยู่ในคุกไปช่วยตีเมืองเชียงใหม่ ได้รับพระราชทานลาวทองคืนมาพร้อมกัน ขุนแผนกับพลายงามเดินทางไปเชียงใหม่ ระหว่างทางได้แวะพักที่พิฆิตร์พลายงามได้พบนางศรีมาลา ลูกสาวพระพิฆิตร์ก็หลงรักและลักลอบได้เสียกันก่อนจะเคลื่อนทัพต่อไป ขุนแผนทราบเรื่องภายหลังจึงล่อลวงศรีมาลาให้พลายงาม เมื่อพลายงามและขุนแผนชนะศึกเชียงใหม่ ขุนแผนได้รับการแต่งตั้งเป็นพระสุรินทรภักไชยมหาสุรย์ภักดี

รั้งเมืองกาญจนบุรี พลายงามเป็นจมีนไวยวรรณ และได้แต่งงานกับนางศรีมาลาและนางสร้อยฟ้าลูกสาวเจ้าเมืองเชียงใหม่ที่พระพันวษาพระราชทานให้เป็นรางวัล

พระไวยคิดแค้นขุนช้างจึงไปพาดำรงวันทองมาอยู่กับตน ขุนช้างทูลฟ้อง พระพันวษาจึงให้ขุนแผน ขุนช้าง นางพิม และพระไวยเข้าเฝ้าและตรัสถามนางพิมว่าจะอยู่กับใคร ระหว่างขุนช้าง ขุนแผน หรือพระไวย ซึ่งเป็นลูกชาย นางวันทองไม่สามารถตอบได้เพราะเกรงพระอาญา จึงทูลว่ารักทั้งสามคนเท่ากันและทูลขอให้พระพันวษาดัดสิน พระพันวษาโกรธหาว่านางเป็นหญิงสองใจ จึงให้ประหารนางวันทอง

นางสร้อยฟ้าและนางศรีมาลาวิวาทกัน นางสร้อยฟ้าให้เถรฆาตทำเสน่ห์ให้ พระไวยถูกเสน่ห์ก็เหมือน ตีนางศรีมาลาและพลายชุมพลลูกชายนางแก้วกิริยาที่นางทองประศรีขอไว้เลี้ยงที่อยุธยา พลายชุมพลหนีไป แจ้งเรื่องให้ขุนแผนทราบที่กาญจนบุรี แล้วเดินทางไปเรียนวิชากับตายายที่สุโขทัยโดยมีกุมารทองเป็นเพื่อน ขุนแผนไปอยุธยาทราบว่าพระไวยถูกเสน่ห์แต่พระไวยและนางทองประศรีซึ่งถูกเสน่ห์ด้วยไม่เชื่อจึงกล่าวหา และด่าว่าขุนแผนเล่นกลเข้าข้างนางศรีมาลา ขุนแผนโกรธจัดประกาศตัดพ้อลูกกับพระไวยกลับไปกาญจนบุรี และวางแผนจะฆ่าพระไวย

พลายชุมพลเรียนวิชากับตายายสำเร็จก็เดินทางกลับมาพบขุนแผนและวางแผนจะล้างแค้นพระไวย โดยแปลงตนเป็นมอญและทำพิธีผูกหุ่นยนต์เป็นทัพทำที่จะยกมาตีอยุธยา พระพันวษาให้ขุนแผนออกรบ ขุนแผนทำเป็นแพ้และถูกพลายชุมพลจับได้ พระพันวษาให้พระไวยออกรบ ระหว่างทางเปรตนางวันทองมา ห้ามทัพพระไวยแต่ไม่สำเร็จ พระไวยออกไปรบและแพ้ขุนแผนหนีกลับมาเฝ้าพระพันวษา พระองค์จึงทรงให้ นางศรีมาลาออกไปรับขุนแผนและพลายชุมพลเข้ามา ขุนแผนจึงทูลเรื่องพระไวยถูกเสน่ห์ พลายชุมพล สามารถจับเถรฆาตที่ทำเสน่ห์ได้แต่ไม่นานเถรฆาตก็ลึกลับหนีไปได้ นางศรีมาลาและนางสร้อยฟ้าลุยไฟ พิสูจน์ นางสร้อยฟ้าแพ้จึงถูกอาญาส่งกลับไปอยู่เชียงใหม่ระหว่างทางได้พบเถรฆาตจึงกลับไปด้วยกัน ภายหลังเถรฆาตซึ่งยังอาฆาตพลายชุมพลอยู่ก็แปลงตัวเป็นจระเข้ลงมาอาละวาดที่อยุธยา พลายชุมพลอาสาออก จับจระเข้และฆ่าเถรฆาตตาย ได้รับความดีความชอบและได้รับการแต่งตั้งให้เป็นหลวงนายฤทธิ์

บทละครเรื่องเงาะป่า

ภูมิหลังวรรณคดี

บทละครเรื่อง เงาะป่า พระราชนิพนธ์ในพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว เป็นบทละครโศกนาฏกรรมที่ตีพิมพ์ในสมัยรัตนโกสินทร์เรื่องหนึ่ง มีเนื้อเรื่องเกี่ยวกับความรักของชายหนุ่มหญิงสาว ๓ คน ซึ่งเป็นพวกเงาะ (ชนพื้นเมืองกลุ่มหนึ่งในภาคใต้ แถบจังหวัดพัทลุง) ความรักดังกล่าวเป็นรักสามเส้าและจบลงด้วยความตายของคนทั้งสาม บทละครเรื่องนี้พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงพระราชนิพนธ์ขึ้นเมื่อคราวประชวรด้วยพระโรคมาลาเรีย ณ พระที่นั่งวิมานเมฆ พระราชวังดุสิต ระหว่างวันที่ ๒๖ มกราคมถึง

วันที่ ๒ กุมภาพันธ์ พ.ศ. ๒๔๔๘ โดยอาศัยข้อมูลจากเรื่องเงาะคนงเล้าถวายแล้วจึงทรงแต่งต่อ เพื่อล้อคนงเล้า ดังปรากฏความตอนท้ายเรื่องเงาะไว้ชัดเจนว่า “พระนิพนธ์เงาะป่าว่าตามเค้า คนงเล้าแต่งต่อล้อมันเล่น”^{๑๗} คำประพันธ์ที่ใช้ในเรื่องเงาะป่าคือกลอนบทละคร ซึ่งมีทำนองเพลงที่ใช้ในการขับร้องกำกับไว้ทุกตอน

เนื้อเรื่องย่อ

กล่าวถึงเด็กเงาะชื่อ คนง กับเพื่อนชื่อ ไม้ไผ่ พวกเขาไปเที่ยวป่า ยิงนกตกปลาและลงเล่นน้ำกันอย่างสนุกสนาน ได้พบเงาะหนุ่มชื่อ ชมพลา ซึ่งหลงรักนางลำหับพี่สาวของไม้ไผ่ ทั้งคู่จึงชวนชมพลากินอาหารด้วยกัน ชมพลาสอนวิชาการยิงลูกดอกให้เด็กทั้งสองจนชำนาญ

ชมพลาซักถามไม้ไผ่เรื่องเงาะชื่อนามาสู่ขอลำหับ ไม้ไผ่จึงเล่าว่าพ่อของตนชอบชเนาและคิดจะยกนางลำหับให้ แต่นางลำหับยังเฉยอยู่ ตัวไม้ไผ่เองไม่ชอบชเนาเพราะชเนาเป็นคนอวดดี ไม้ไผ่อยากให้พี่สาวได้เป็นคู่กับชมพลา ชมพลาได้ยินดังนั้นก็ดีใจและเก็บดอกไม้ฝากไปให้นางลำหับ ในช่อดอกไม้เหล่านั้นได้เหน็บเล็บเสือไว้ เป็นนัยว่าเขามีใจผูกพันกับนางและถ้าหากมีผู้ขัดขวางความรักก็จะพาหนี นางลำหับจะว่าอย่างไร คนงกับไม้ไผ่กลับไปแล้ว ชมพลา ก็เข้าไปหาถ้ำที่จะพานางลำหับหนีไปซ่อนตัว

ไม้ไผ่นำสารจากชมพลาไปให้นางลำหับและชวนไปเที่ยวชมป่า จากนั้นตอนเช้าจึงพาลำหับไปพบคนงแล้วชวนกันเข้าป่าตามที่ได้นัดหมายกับชมพลาไว้ ขณะที่นางลำหับกำลังชมดอกไม้อยู่ก็พบชมพลาเข้ามาช่วยฆ่าง นางลำหับและชมพลาจึงผูกสมัครรักใคร่กันนับแต่นั้น

ต่อมากล่าวถึงพิธีการแต่งงานของชเนากับลำหับที่ลานต้นตะเคียน หลังเสร็จพิธีแต่งงานตามประเพณีของเงาะแล้วชเนาต้องพานางลำหับออกเดินป่า ๗ วัน ระหว่างที่อยู่ในกระท่อมก่อนออกเดินป่า ชมพลา ก็เข้ามาพานางลำหับหนีไปอยู่ถ้ำด้วยความช่วยเหลือของเงาะแค พี่ชายของคนง เมื่อชเนาทราบว่าชมพลาพานางหนีเข้าป่าไปแล้ว ชเนาโกรธแค้นผู้พี่ชายและพวกเงาะทั้งหลายจึงออกไปตามหาชมพลาเพื่อฆ่าทิ้งเป็นการแก้แค้น และได้พบชมพลาออกมาหาอาหาร ชเนากับชมพลาเข้าต่อสู้กัน รำแก้วกลัวว่าชเนาจะแพ้จึงเป่าลูกดอกอาบยาพิษใส่ชมพลา ขณะนั้นลำหับซึ่งเป็นห่วงชมพลาได้ออกจากถ้ำมาตามหาและพบชมพลาที่โดนลูกดอกอาบยาพิษวิ่งมา ชมพลาสั่งเสียให้นางลำหับไปอยู่กับชเนา นางลำหับจึงฆ่าตัวตายเพื่อพิสูจน์ให้เห็นว่ารักแต่ชมพลาเท่านั้น ชเนาตามมาได้ยินคำสั่งเสียและเห็นคนทั้งคู่ตายอยู่ด้วยกันก็เกิดความรู้สึกผิดที่คิดแย่งลำหับมาจากชมพลาจนเป็นเหตุให้ทั้งคู่ตาย จึงแทงคอตายตามไป รำแก้วและพวกเงาะช่วยกันทำพิธีฝังศพไว้ด้วยกันแล้วกลับไปกระท่อม บอกข่าวการตายของทั้งสามให้คนอื่น ๆ ฟัง ตามธรรมเนียมของพวกเงาะทั้งหลายเมื่อมีคนตายจะต้องย้ายที่อยู่ พวกเงาะจึงเตรียมตัวย้ายถิ่นไป

^{๑๗} จุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว, พระบาทสมเด็จพระ. บทละครเรื่องเงาะป่า. พิมพ์ครั้งที่ ๓๒. (กรุงเทพฯ: กองวรรณกรรมและประวัติศาสตร์ กรมศิลปากร และสถาบันไทยคดีศึกษา มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, ๒๕๔๐). หน้า ๑๓๒.

โคลงอมรา

ภูมิหลังวรรณคดี

โคลงอมราเป็นวรรณคดีล้านนาไทยที่มีเนื้อหาเกี่ยวกับโศกนาฏกรรมของความรักแตกต่างจากเรื่องอื่น ๆ ที่คนทั่วไปรู้จักกัน กล่าวคือเป็นความรักระหว่างหญิงสาวกับพระภิกษุหนุ่ม ที่ต้องจบลงด้วยความตายของคนทั้งคู่ จากเนื้อเรื่องดังกล่าวนี้เอง ครั้งหนึ่ง มณี พยอมยงค์ จึงได้เรียกชื่อโคลงเรื่องนี้ว่า โคลงอมราพิศวาส^{๑๘}

การศึกษาวิเคราะห์ในวิทยานิพนธ์ฉบับนี้ได้ใช้ต้นฉบับเรื่องโคลงอมรา ๒ ฉบับประกอบกัน ได้แก่ โคลงอมราภาคปริวรรต ซึ่งรวบรวมและปริวรรตโดย มณี พยอมยงค์ และโคลงอมราฉบับอักษรธรรมล้านนา ซึ่งอุดม รุ่งเรืองศรี จัดทำขึ้น โคลงอมราภาคปริวรรตนั้น มณี พยอมยงค์ ได้ทำการวิเคราะห์เปรียบเทียบจากคัมภีร์ ๒ ฉบับ คือ ฉบับใบลานของวัดดอยแก้ว ตำบลบ้านหลวง อำเภอจอมทอง จังหวัดเชียงใหม่ และฉบับปับหนังสา (สมุดข่อย) ที่ได้รับมอบจากนายปิง บ้านมื่นถ้อย ตำบลริมใต้ อำเภอแมริ่ม จังหวัดเชียงใหม่^{๑๙} ส่วนโคลงอมราฉบับอักษรธรรมล้านนาของ อุดม รุ่งเรืองศรี จัดทำขึ้นโดยใช้โคลงอมราภาคปริวรรตเป็นฉบับนำร่อง แล้วเขียนขึ้นใหม่เป็นอักษรธรรมล้านนา โดยจัดวางรูปฉันทลักษณ์ให้สอดคล้องกับโคลงสี่สุภาพปัจจุบัน^{๒๐} โคลงอมราทั้งสองฉบับนั้นแตกต่างกันที่จำนวนโคลง กล่าวคือ โคลงอมราภาคปริวรรต มีจำนวนทั้งสิ้น ๑๖๕ บท ในขณะที่ฉบับอักษรธรรมล้านนามี ๑๖๖ บท มณี พยอมยงค์ สรุปว่ามีข้อความว่าโคลงมีอยู่ ๑๗๐ บท แต่ในใบลานเขียนแค่ ๑๖๕ บทคาดว่าจะคัดมาคลาดเคลื่อนเพราะหลายบทมีข้อความสับสนต้องตัดออก เท่าที่เหลือมา ๑๖๕ บทนี้เป็นบทที่สมบูรณ์ตามอักษรที่จารในใบลาน และให้ความหมายสมบูรณ์ที่สุด^{๒๑} ส่วนอุดม รุ่งเรืองศรี สันนิษฐานว่าการที่โคลงที่พบมีไม่ครบ ๑๗๐ บท เพราะมีบางส่วนของเรื่องขาดไป โดยจากการตรวจสอบทำให้เข้าใจว่าส่วนที่ขาดหายไปคือโคลงบทที่ ๑๔^{๒๒}

^{๑๘} มณี พยอมยงค์, การศึกษาเชิงวิเคราะห์วรรณคดีล้านนาไทย เรื่อง โคลงอมรา ภาคปริวรรต. (เชียงใหม่: สถาบันวิจัยสังคม มหาวิทยาลัยเชียงใหม่, ๒๕๒๕), หน้า ๑.

^{๑๙} มณี พยอมยงค์. เรื่องเดิม. หน้า ๒.

^{๒๐} อุดม รุ่งเรืองศรี, โคลงอมรา ฉบับอักษรธรรมล้านนา. (เชียงใหม่ : ภาควิชาภาษาไทย คณะมนุษยศาสตร์ มหาวิทยาลัยเชียงใหม่, ๒๕๒๙), หน้า -ข-.

^{๒๑} มณี พยอมยงค์. เรื่องเดิม. หน้า ๔๕.

^{๒๒} อุดม รุ่งเรืองศรี. เรื่องเดิม. หน้า -ค-.

ในส่วนของผู้แต่ง สิงฆะ วรรณสัย กล่าวว่า "... ปรากฏนามผู้แต่งอยู่ในโคลงบทที่ ๒ ว่า "เทพไธ" ไม่ทราบว่าคุณชื่อจริงจะเป็นอย่างไร..."^{๒๓} ผู้วิจัยได้พิจารณาจากโคลงอมราทั้งสองฉบับที่ใช้ศึกษาแล้วเห็นว่า ผู้แต่งนั้นน่าจะชื่อ เทพไธ ตามโคลงบทที่ ๒ ในฉบับที่มณี พยอมยงค์ปริวรรต ซึ่งมีความว่า

เทพไธจักเล่าถ้อย	ไธสาร
เป็นทำนองโหวต	อ่านเล่น
เป็นบทบาทเชียงคราน	เจริญสว่าง นักแล
เป็นกาพย์กลอนเจี้ยไว้	อ่านเล่นหายเหงา

ส่วนสมัยที่แต่งเรื่องโคลงอมรมีผู้สันนิษฐานเป็น ๒ ทาง ได้แก่ มณี พยอมยงค์^{๒๔} และประคอง นิมมานเหมินท์^{๒๕} สันนิษฐานว่าเรื่องนี้แต่งในสมัยเดียวกับโคลงนิราศทริภุชชัย คือ สมัยอยุธยาตอนกลาง โดยประคอง นิมมานเหมินท์พิจารณาจากถ้อยคำและภาษาที่ใช้ และมณี พยอมยงค์สันนิษฐานจากตัวหนังสือที่ใช้จารว่าเป็นอักษรขอมไทยหรือไทยนิเทศซึ่งนิยมใช้ในสมัยพระเมืองแก้วลงมาถึงตอนปลายอาณาจักรล้านนาไทย ซึ่งจะเห็นได้จากคัมภีร์ไวยานที่จารในช่วง พ.ศ. ๒๐๔๓ - ๒๒๐๐ ใช้อักษรชนิดนี้เป็นส่วนมาก สอดคล้องกับที่ประเสริฐ ฐน นคร กล่าวถึงสมัยในการแต่งนิราศทริภุชชัยว่า "... โคลงนิราศทริภุชชัย แต่งขึ้นแต่ พ.ศ. ๒๑๘๐ หรือก่อนนั้นขึ้นไป เข้าใจว่าอาจแต่งขึ้นใน พ.ศ. ๒๐๖๐ เมื่อพระแก้วมรกตยังประดิษฐานอยู่ที่ เชียงใหม่..."^{๒๖}

ส่วนสิงฆะ วรรณสัย^{๒๗} และ อุตม รุ่งเรืองศรี^{๒๘} แสดงความเห็นที่แตกต่างไปดังนี้ สิงฆะ วรรณสัย กล่าวว่าเรื่องนี้แต่งในสมัยอยุธยาตอนปลายหรือสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้น โดยลีลาโคลงยังเหลือแบบฉบับโคลงโบราณอยู่บ้าง ในขณะที่อุตม รุ่งเรืองศรี กล่าวว่าภาษาที่ใช้ไม่เก่านักและเมื่อสังเกตจากศัพท์ที่ใช้จะเห็นว่า เป็นศัพท์ที่มีร่องรอยของภาษาไทยกลางอยู่ด้วย จึงสันนิษฐานว่าเรื่องนี้น่าจะแต่งประมาณ พ.ศ. ๒๓๐๐ (สมัยอยุธยาตอนปลาย)

^{๒๓} สิงฆะ วรรณสัย, **ปริทัศน์วรรณคดีล้านนาไทย**. (เชียงใหม่: โครงการตำราและเอกสารวิชาการ คณะมนุษยศาสตร์ มหาวิทยาลัยเชียงใหม่, ๒๕๒๓), หน้า ๒๒๗.

^{๒๔} มณี พยอมยงค์. **เรื่องเดิม**. หน้า ๑.

^{๒๕} ประคอง นิมมานเหมินท์, **ลักษณะวรรณกรรมภาคเหนือ**. (กรุงเทพฯ : สมาคมสังคมศาสตร์แห่งประเทศไทย, ๒๕๑๗), หน้า ๔๓.

^{๒๖} ประเสริฐ ฐน นคร, **โคลงนิราศทริภุชชัย**. พิมพ์ครั้งที่ ๓. (กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์พระจันทร์, ๒๕๑๖), หน้า [๒].

^{๒๗} สิงฆะ วรรณสัย. **เรื่องเดิม**. หน้า ๒๑๔ และ ๒๒๗.

^{๒๘} อุตม รุ่งเรืองศรี. **เรื่องเดิม**. หน้า -ข- และ หน้า ๔๕.

คำประพันธ์ที่ใช้ในการแต่งเรื่องนี้ คือ โคลง ซึ่งมีลักษณะแตกต่างจากโคลงสี่สุภาพของภาคกลางในการสัมผัส กล่าวคือ โคลงส่วนใหญ่ในเรื่องนี้เห็น คำสุดท้ายของบาทที่ ๒ ไม่เคร่งครัดในการสัมผัสไปยังคำสุดท้ายของวรรคแรกในบาทที่ ๔ นอกจากนี้ยังไม่เคร่งครัดในเรื่องจำนวนคำในแต่ละวรรค โดยเฉพาะคำในวรรคหน้าอาจมีตั้งแต่ ๕ - ๘ คำ ก็ได้

เนื้อเรื่องย่อ

เศรษฐีผู้หนึ่งมีลูกสาวซึ่งมีรูปโฉมงดงามยิ่งนักชื่อ อมรา เศรษฐีรักลูกสาวยิ่งนักจึงสร้างปราสาทเสาเดียวให้อาศัยอย่างมีความสุข วันหนึ่งนางอมราได้พบพระภิกษุรูปงามรูปหนึ่งมาบิณฑบาตที่หน้าบ้านจึงเกิดความรักและต้องการจะแต่งงานกับพระภิกษุนั้นให้ได้ แม้จะมีชายหนุ่มมาสู่ขอมากมายนางอมราก็ไม่สนใจ ฝ่าแต่คร่ำครวญถึงแต่พระภิกษุนั้นล้มป่วยลง เมื่อเศรษฐีผู้เป็นพ่อทราบเรื่องก็รู้สึกสงสารลูกสาวยิ่งนัก จึงใช้ให้คนไปนิมนต์พระภิกษุให้สึกมาแต่งงานกับนางอมรา พระภิกษุไม่ยินยอมสึกแม้จะเกิดความรู้สึกพอใจนางอมราเช่นกัน ความทุกข์ที่เกิดจากการไม่สมหวังในความรักทำให้นางอมราอาการทรุดลงจนถึงแก่ความตายในเวลาต่อมา และเมื่อพระภิกษุนั้นได้ทราบข่าวว่านางอมราตายเพราะไม่ได้แต่งงานกับตน ก็รู้สึกสลดใจและเสียใจมากจนถึงแก่กรรมตามนางอมราไป

อลองเจ้าสามลอ

ภูมิหลังวรรณคดี

อลองเจ้าสามลอเป็นวรรณคดีเรื่องหนึ่งที่แพร่หลายในดินแดนทางตอนเหนือของประเทศไทย มีปรากฏหลายสำนวนทั้งที่เป็นลายลักษณ์อักษรและมุขปาฐะ สำนวนที่มีผู้รวบรวมไว้ ได้แก่ สำนวนไทเขินไทใหญ่ และไทลื้อ ต้นฉบับเรื่องอลองเจ้าสามลอที่นำมาศึกษาในครั้งนี้เป็นต้นฉบับภาษาไทยเขินที่อนาโตนโรเจอร์ แบลติเยร์ นักวิชาการชาวฝรั่งเศสและผู้เชี่ยวชาญด้านภาษาและวรรณกรรมไทเขิน பிரวรรตจากต้นฉบับสมุดข่อยภาษาไทยเขิน จำนวน ๘ ผูก ซึ่งคัดลอกมาจากเมืองเชียงตุง ประเทศพม่า ต้นฉบับดังกล่าวนี้ไม่ระบุวัดหรือเจ้าของเดิม^{๒๔} และไม่ปรากฏชื่อผู้แต่ง และสมัยที่แต่ง โดยในเนื้อเรื่องมีข้อความระบุว่า ผู้แต่งคือกลุ่มนักปราชญ์ ดังนี้

^{๒๔} อนาโตน โรเจอร์. วรรณคดีไทยเขิน เรื่อง อลองเจ้าสามลอ. (เชียงใหม่ : สถาบันวิจัยสังคม มหาวิทยาลัยเชียงใหม่, ๒๕๓๑), หน้า ๓.

“... สาธโวฬิงดูรา สุปริสสทั้งหลาย ทั้งหญิงชายแก่ัวเฒ่า ค่าอันเข้ามานั่งฟังธรรม
ยังอลองธรรมไขกล่าว **อันทักปราชญ์เจ้าเยดค่าวแต่งแปลงมา ...** ทื่อได้ถ่อมฟังดี ก็จักมี
ผละนาบุญอันใหญ่ ยังค่าวธรรมเจ้าหน่อให้สามล่อ อันมีในกลอนขอและมาด **ซุมภัก**
ปราชญ์เจ้าหากแบ่งมาเสนา ...” (หน้า ๗)

เดิมเรื่องนี้เป็นนิทานพื้นบ้านที่ปรากฏในรูปมุขปาฐะต่อมาจึงมีผู้นำไปถ่ายทอดเป็นลายลักษณ์ใน
ลักษณะที่คล้ายคลึงกับชาดก โดยการแทรกบทบาทของพระโพธิสัตว์ลงไปเป็นพระเอกของเรื่อง หรืออ้างว่า
ตัวเอกในเรื่องคือพระโพธิสัตว์ (คำว่า อลอง เป็นภาษาพม่าที่ชาวไทยเขินรับมาใช้มีความหมายว่า พระโพธิสัตว์
หรือผู้ยิ่งใหญ่) รวมทั้งแทรกคำสอนธรรมะหรือความเชื่อทางพุทธศาสนาเข้าไป ทำให้นิทานพื้นบ้านกลายเป็น
นิทานชาดกได้* เพื่อเป็นเครื่องมือในการสั่งสอนธรรมแก่พุทธศาสนิกชนโดยทั่วไป

รายชื่อที่ใช้ในการดำเนินเรื่องอลองเจ้าสามล่อเป็นรายชื่อไม่เคร่งครัดนัก แม้ว่าส่วนใหญ่จะมีจำนวนคำ
วรรคละ ๕ คำ แต่ก็อาจมี ๗ - ๑๐ คำก็ได้ ทำให้บางวรรคยาวมาก ในด้านการสัมผัสผัสสะก็เช่นกัน คำสุดท้าย
ของวรรคหน้าสัมผัสไปยังคำในวรรคถัดไป ซึ่งอาจสัมผัสไปยังคำแรก หรือคำใด ๆ ในวรรคก็ได้ ซึ่งรวม
ทั้งคำสุดท้ายของวรรคถัดไปด้วย

เนื้อเรื่องย่อ

เศรษฐีสองสามีภรรยาอาศัยอยู่ในเมืองโกสัมภราชหรือเมืองกิ่งมีบุตรสาวแสนสวยชื่อนางอุเปียม เมื่อ
นางอุเปียมอายุ ๑๖ ปีได้พบกับสามล่อ ชายหนุ่มรูปงามลูกชายเศรษฐีจากเมืองเชียงทองที่เดินทางมาค้าขาย
ทั้งคู่รักกันได้เสียกันด้วยความรัก และแม่สามล่อจะเดินทางกลับไปเมืองเชียงทองแล้วก็ยังลอบกลับมาพบ
ปะกับนางอุเปียมอยู่เสมอ จนกระทั่งนางอุเปียมตั้งท้องสามล่อจึงสัญญาว่าจะยกขันหมากมาสู่ขอ แต่สามล่อยังไม่
สามารถทำได้เพราะแม่ของสามล่อต้องการให้สามล่อแต่งงานกับหญิงที่ตนสู่ขอไว้ให้ก่อน ต่อมาพ่อแม่นาง
นางอุเปียมทราบข่าวนางตั้งท้องก็ขับไล่นางออกจากบ้าน นางอุเปียมซึ่งกำลังท้องแก่กับสาวใช้ ๒ คนจึงเดินทาง
บุกป่าฝ่าดงไปตามหาสามล่อที่เมืองเชียงทองได้พบแม่ของสามล่อซึ่งรู้ล่วงหน้าจากนายพรานว่าพวกนางกำลัง
เดินทางมา และแกล้งชี้ให้สามล่อไปหาปลาที่ชายป่าตั้งแต่เช้าพวกนางอุเปียมจึงไม่พบสามล่อ แม่ของสามล่อ

* อ่านรายละเอียดเรื่อง การนำนิทานพื้นบ้านมาแทรกเป็นชาดกได้ใน เอื้อนทิพย์ พิระเสถียร. “การศึกษาเชิง
วิเคราะห์แบบเรื่องและอนุภาคในปัญญาสชาดก” (วิทยานิพนธ์มหาบัณฑิต สาขาวิชาภาษาไทย บัณฑิตวิทยาลัย จุฬาลงกรณ์
มหาวิทยาลัย, ๒๕๒๙), หน้า ๒.

ดำว่านางอุเปียมทั้งยังแกล้งให้กินแกงที่เผ็ดมาก และไล่นางทั้งสามคนให้ลงบันไดไปเหยียบขวากหนามที่ปักไว้ใต้ถุนบ้าน นางอุเปียมบอบช้ำทั้งทางร่างกายและจิตใจจึงตัดสินใจเดินทางกลับไปบ้านโดยไม่ได้พบสามล่อ ขณะที่เดินทางมาถึงกลางป่านางอุเปียมก็คลอตบุตร แต่บุตรนั้นตายและกลายเป็นนกแก้ว นางจึงสั่งนกแก้วให้คอยบอกข่าวแก่สามล่อ เมื่อเดินทางกลับมาถึงบ้านที่เมืองกึ่งนางอุเปียมก็เสียชีวิตเพราะความบอบช้ำและเสียใจ ต่อมาสามล่อทราบเรื่องจึงเดินทางตามมาเห็นศพนางอุเปียม ก็ฆ่าตัวตายตามนางไป บิดามารดานางอุเปียมเสียใจมากและแจ้งข่าวการตายของทั้งคู่แก่พ่อแม่ของสามล่อเพื่อปรึกษากันเรื่องการจัดงานศพ

ขูลู นางอ้ว

ภูมิหลังวรรณคดี

ขูลูนางอ้วเป็นวรรณคดีที่แต่งในประเทศลาวและแพร่หลายในแถบอีสานของไทยมีปรากฏหลายสำนวนและเรียกชื่อตัวละครเอกซึ่งเป็นชื่อเรื่องด้วยต่าง ๆ กันไป เช่น ขุนลู-นางอ้ว, ท้าวขูลู-นางอ้วเคียม หรือ ขูลู-นางอ้ว เป็นต้น ฉบับที่นำมาศึกษาวิเคราะห์ในวิทยานิพนธ์ฉบับนี้คือ **ขูลู นางอ้ว**ที่ปริวรรตและพิมพ์เผยแพร่โดย ปรีชา พิณทอง เมื่อ พ.ศ.๒๕๒๔ ต้นฉบับเดิมจารเป็นตัวธรรมมีทั้งสิ้น ๔ ผูก เดิมเป็นสมบัติของวัดน้ำคำแดง ตำบลเตย อำเภอม่วงสามสิบ จังหวัดอุบลราชธานี ต่อมานายเจือ สิบแก้วได้ขอให้พระคัดลอกให้ แต่เนื่องจากผู้คัดลอกอ่านตัวธรรมไม่ค่อยได้ข้อความบางแห่งจึงผิดพลาดไป ปรีชา พิณทองได้ขอความอนุเคราะห์ในการคัดลอกจากนายเจือ สิบแก้วต่อมา^{๑๐} วรรณคดีเรื่องนี้ไม่ปรากฏชื่อผู้แต่งเช่นเดียวกับวรรณคดีท้องถิ่นโดยทั่วไปทั้งยังไม่ทราบสมัยที่แต่งอีกด้วย ดังที่ปรีชา พิณทอง กล่าวไว้ในคำนำว่า *หนังสือเรื่องขูลูนางอ้วนี้ไม่ทราบว่าใครเป็นคนแต่ง แต่งเมื่อไร เหมือนกันกับหนังสืออีสานเรื่องอื่น ๆ ที่ผู้แต่งไม่กล้าบอกชื่อของตน นอกจากจารึกลงไปว่า “ริจนาแล้ว ยามแสงซีใกล้ค่ำ สายคำเอย เขียนบ่จบปานใดแล้ว แนวคนบวชใหม่ คันแม่่นบ่ถึกให้เต็มเต็มเต็มเอานั่นนอ”*^{๑๑} วรรณคดีเรื่องนี้เป็นกลอนอ่านแต่งด้วยคำประพันธ์ที่เรียกว่า โคลงสาร หรือกลอนอ่าน ซึ่งเป็นคำประพันธ์ที่นิยมใช้ในการแต่งวรรณคดีอีสานและล้านช้างโดยทั่วไป

^{๑๐} ปรีชา พิณทอง, *วรรณคดีอีสาน เรื่อง ขูลู นางอ้ว*. (อุบลราชธานี : โรงพิมพ์ศิริธรรม, ๒๕๒๔), หน้า ๔.

^{๑๑} ปรีชา พิณทอง. เรื่องเดิม. หน้าเดียวกัน.

* อ่านรายละเอียดเรื่องโคลงสารได้ใน ประคอง นิมมานเหมินท์, “มหากาพย์เรื่องห้าบาทเจียง : การศึกษาเชิงวิเคราะห์” (วิทยานิพนธ์ปริญญาดุขฎีบัณฑิต สาขาวิชาภาษาไทย บัณฑิตวิทยาลัย จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, ๒๕๓๐), หน้า ๒๔๖ - ๒๕๑.

เนื้อเรื่องย่อ

ซูลูเป็นโอรสของเจ้าเมืองกาสิ เมื่ออายุได้ ๑๐ ขวบเจ้าเมืองเสียชีวิตลงทิ้งให้ซูลูอยู่กับมารดา เช่นเดียวกับทางเมืองกายเจ้าเมืองผู้ล่วงลับมีธิดารูปโฉมงดงามชื่อ นางอ้ว แม่เมืองของทั้งสองเมืองนี้เป็นเพื่อนรักกัน และเคยสัญญาว่าจะให้ซูลูกับนางอ้วแต่งงานกัน เมื่อซูลูโตเป็นหนุ่มสมควรจะมีคู่ครองได้มารดาจึงให้นำของไปถวายแม่ของนางอ้วที่เมืองกาย ซูลูได้พบนางอ้วก็พอใจรักใคร่และชอบได้เสียกัน จากนั้นซูลูจึงเดินทางกลับเมืองเพื่อเตรียมของมาหมั้นและแต่งงานกับนางอ้ว

กล่าวถึงขุนนางซึ่งเป็นขอมภู่ที่มาหลงรักนางอ้ว และได้ส่งของกำนัลมาให้แม่ของนางอ้วอยู่เสมอ เมื่อขุนนางนำของมาขอหมั้นหมายนางอ้ว แม่เมืองจึงไม่ขัดข้อง แต่นางอ้วรักซูลูจึงไม่ยอมหมั้นหมายด้วยแม้ว่าจะถูกแม่ดุว่าว่า เมื่อซูลูได้ข่าวเรื่องขุนนางสู่ขอนางอ้ว จึงยกทัพมาเมืองกายเพื่อทวงสัญญา แม่เมืองอ้วบ้ายเบี่ยงไม่ยอมยกนางอ้วให้ แต่ก็กลัวว่าจะเกิดสงครามระหว่างสองเมือง จึงให้ทำพิธีเสี่ยงสายแนนและเสี่ยงค้อน เพื่อดูว่านางอ้วเป็นเนื้อคู่ของซูลูหรือไม่ ผลปรากฏว่าไม่ใช่ ซูลูจึงต้องยกทัพกลับไปด้วยความเสียใจ

เมื่อนางอ้วถูกบังคับให้แต่งงานกับขุนนางก็ตัดสินใจจะผูกคอตายและให้เชิญซูลูมาสั่งลา ซูลูไม่ยอมให้นำนางอ้วมาตัวตายบอกว่าจะยกทัพมาชิงตัวนางอ้ว นางอ้วให้รอก่อนแล้วนางจะส่งข่าวไปบอกว่าจะตัดสินใจอย่างไร แม่เมืองอ้วรู้ว่าทั้งคู่นัดพบกันจึงมาดูนางอ้วอย่างรุนแรงและกล่าวว่าจะรวบรัดให้นำนางอ้วแต่งงานกับขุนนางโดยเร็วที่สุด ตกกลางคืนนางอ้วไปผูกคอตายที่ใต้ต้นจวงผีในป่า แม่เมืองเห็นนางอ้วหายไปก็คิดว่าซูลูลักตัวนางไปจึงส่งคนไปตามที่เมืองกาสิ เมื่อไม่พบจึงทำพิธีบวงสรวงผีต่าง ๆ ให้ช่วยบอกข่าวนางอ้ว และได้พบศพนางอ้วที่ต้นจวงผีจึงนำศพเข้ามาในเมือง เมื่อขุนนางเห็นศพนางอ้วก็เข้าไปกอดด้วยความอาลัยรักและขาดใจตายตามไปด้วย ศพของขุนนางถูกธรณีสูบลงไปใช้กรรมยังนรกอเวจี

เมื่อจะจัดพิธีศพนางอ้วทางเมืองกายจึงเชิญซูลูกับมารดามาร่วมงานด้วย ซูลูทราบที่นางอ้วตายก็ได้แต่คร่ำครวญหานางและแหงคอตายตามนางอ้วไปและได้ไปเกิดบนสวรรค์ด้วยกัน ศพของทั้งสองถูกเผาในที่เดียวกัน เมื่อเผาศพของทั้งคู่แล้วแม่เมืองทั้งสองก็จัดทำเจดีย์บรรจุอัฐิทั้งสองคน ซูลูกับนางอ้วที่อยู่บนสวรรค์จึงชวนกันลงมาแสดงตนเป็นรุ่งกินน้ำให้มารดาเห็นและเอาแก้วแหวนมาให้มารดาเป็นการแทนคุณ พร้อมทั้งบอกให้มารดาจดจำคำสั่งสอนของพระพุทธเจ้ามาปฏิบัติ จากนั้นแม่เมืองทั้งสองได้จัดแบ่งไพร่พลจากทั้งสองเมืองไปตั้งเมืองใหม่อยู่ระหว่างเมืองกาสิกับเมืองกาย ตั้งคนให้ไปเป็นเจ้าเมืองและสั่งสอนให้รู้จักทำบุญทานปฏิบัติดูแลรักษาเจดีย์ที่บรรจุอัฐิของซูลูและนางอ้วให้ดี ต่อมาเมื่อแม่เมืองทั้งสองตายก็ได้ไปเกิดบนสวรรค์เพราะผลบุญจากการรักษาปฏิบัติธรรมหลังจากซูลูและนางอ้วตายนั่นเอง

ผาแดงนางไอ่

ภูมิหลังวรรณคดี

วรรณคดีอีสานเรื่อง ผาแดงนางไอ่ มีลักษณะเป็นตำนานท้องถิ่นของสถานที่ต่าง ๆ ในภาคอีสานตอนบน นอกจากจะอธิบายเกี่ยวกับสถานที่แล้ว ยังได้อธิบายถึงประเพณีบุญบั้งไฟ ซึ่งเป็นประเพณีที่พบโดยทั่วไปในแถบภาคอีสานในเดือนหก^{๒๒} ต้นฉบับเรื่องผาแดงนางไอ่มีผู้ปริวรรตและตีพิมพ์เผยแพร่หลายสำนวน ฉบับที่นำมาศึกษาในวิทยานิพนธ์ฉบับนี้คือเรื่องผาแดงนางไอ่ ฉบับที่ปริชา พิณฑทองชำระและตีพิมพ์เผยแพร่เมื่อ พ.ศ. ๒๕๒๔ โดยกล่าวว่าได้เลือกสำนวนที่เห็นว่าไพเราะนำมาชำระเสียใหม่เพื่อให้เป็นฉบับที่ถูกต้องและเหมาะสมกับกาลสมัย^{๒๓} ซึ่งสำนวนนี้ก็ไม่ปรากฏชื่อผู้แต่งและสมัยที่แต่งเช่นเดียวกับวรรณกรรมท้องถิ่นโดยทั่วไป จารุบุตร เรื่องสุวรรณ สันนิษฐานว่า เรื่องท้าวผาแดงนางไอ่นี้น่าจะมาจากตำนานในสังคมของขอมโบราณ แต่เป็นงานของนักปราชญ์ชาวอีสานที่ได้แปลหรือร้อยกรองไว้เป็นกลอนอ่าน^{๒๔} คำประพันธ์ที่ใช้ในเรื่องนี้ได้แก่ โคลงสาร ซึ่งเป็นคำประพันธ์ที่นิยมกันแพร่หลายในการแต่ง วรรณคดีพื้นบ้านแถบภาคอีสานเช่นเดียวกับเรื่องชูลุนางอ้ว

เนื้อเรื่องย่อ

กล่าวถึงเมืองเอกชะทีตา มีพระยาขอมเป็นเจ้าเมือง มเหสีชื่อนางจันทา และธิดาชื่อนางไอ่ พระยาขอมมีน้องแม่เดียวกันสองคน ครองเมืองเชียงเทียนและเมืองสีแก้ว และมีหลานชายสองคน คนโตครองเมืองฟ้าแดดสงยาง คนเล็กครองเมืองหงส์ เจ้าเมืองทุกคนปกครองเมืองให้สงบสุข เมื่อเมืองใดเมืองหนึ่งมีทุกข์ร้อนเมืองอื่น ๆ ก็จะเข้ามาช่วยเหลือ นางไอ่เจริญวัยขึ้น มีความงามดงามมาก พระยาขอมผู้เป็นพ่อจึงสร้างปราสาทให้นางไอ่อยู่พร้อมกับบรรดานางสนมอย่างมีความสุข

กล่าวถึงเมืองผาโพง ท้าวผาแดงเป็นเจ้าเมือง ได้ยินข่าวความงามของนางไอ่ก็คิดถึงอยากได้มาเป็นคู่ จึงเดินทางไปยังเมืองเอกชะทีตาเพื่อตามหานาง ในที่สุดทั้งคู่ก็ได้พบและอยู่ร่วมกันที่ปราสาทนางไอ่หนึ่งคืน รุ่งเช้าผาแดงจึงลากลับ แต่เมื่อกลับไปแล้วก็คิดถึงนางไอ่ไม่ได้ จึงเที่ยวมาลอบพบกันอย่างนั้นเรื่อยมา

^{๒๒} กรมวิชาการ, นิทานเรื่องท้าวผาแดง-นางไอ่และประเพณีบุญบั้งไฟ. (กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์คุรุสภา ลาดพร้าว, ๒๕๒๒), หน้า ๑.

^{๒๓} ปริชา พิณฑทอง, วรรณคดีอีสาน เรื่อง ผาแดงนางไอ่. (อุบลราชธานี : โรงพิมพ์ศิริธรรม, ๒๕๒๔), หน้า ๓.

^{๒๔} จารุบุตร เรื่องสุวรรณ, ของดีอีสาน. พิมพ์ครั้งที่ ๔. (กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์การศาสนา, ๒๕๒๐), หน้า ๖๖.

กล่าวถึงเมืองหนองแส มีพระยานาคสองตนเป็นผู้ครองเมือง คือ พระยาสุทโธนาครองเมืองด้านขวา และพระยานาคสุวรรณนาคครองเมืองด้านซ้าย ทั้งสองเป็นเพื่อนรักกันและสัญญากันว่าหากไปหากินได้อะไรมาจะต้องแบ่งปันกัน วันหนึ่งสุวรรณนาคได้ช้างมาจึงแบ่งเนื้อให้สุทโธนาคกิน หลายวันต่อมาสุวรรณนาคไปหากินอีกครั้ง คราวนี้ได้เม่นมาตัวหนึ่งก็แบ่งไปให้สุทโธนาคอีก แต่เม่นเป็นสัตว์ตัวเล็กส่วนแบ่งนั้นจึงน้อยสุทโธนาคเข้าใจว่าเพื่อนแบ่งให้น้อยเพราะไม่เต็มใจและโกรธเคืองที่ตนไม่หาอาหารส่งไปบ้างจึงส่งเนื้อนั้นคืน เรื่องนี้เป็นต้นเหตุให้พระยานาคทั้งสองทะเลาะกันรุนแรงจนถึงขั้นรบกัน ร้อนถึงพระอินทร์ต้องใช้พระวิสสุกรรมลงมาห้ามโดยชี้แจงให้เห็นบาปบุญคุณโทษ และให้นาคทั้งสองไปสร้างเมืองใหม่อยู่กันคนละทิศสุทโธนาคจึงสร้างแม่น้ำของ (หรือโขง) ซึ่งเป็นแม่น้ำขนาดใหญ่สวยงาม และเสร็จก่อนสุวรรณนาค จึงได้ไปนำปลาบึกมาปล่อยไว้ ส่วนสุวรรณนาคนั้นไปสร้างแม่น้ำน่านยาวมาจนถึงปากน้ำโพในปัจจุบัน นาคทั้งสองต่างครองเมืองมีความสุขสืบมา ต่อมาสุทโธนาคมีบุตรชายชื่อ กังคิ

ย้อนกลับมาทางเมืองเอกชะทีตา เมื่อใกล้เดือนหกพระยาขอมดำริว่าจะให้มีการฉลองแล้วประกาศให้เมืองต่าง ๆ ส่งบั้งไฟมาประกวดกัน ในขณะที่กำลังเตรียมงานอยู่นั้น ฟ้าแดงซึ่งไม่ได้รับเชิญเพราะเมืองผาโพงอยู่ไกลทราบข่าวจึงทำบั้งไฟหมื่นที่ตกแต่งอย่างสวยงามมาร่วมแข่งขันด้วย

กล่าวถึงที่เมืองของสุทโธนาคได้ทราบข่าวการแข่งขันบั้งไฟ กังคิทราบข่าวความงามของนางไฉ่ ลูกสาวเจ้าเมืองขอมและต้องการจะได้นางมาเป็นคู่เพราะมีเวรกรรมร่วมกันมา คือ ในชาติก่อนบังคิเกิดเป็นคนไต้ยากจน เทียวขอทานไปจนถึงบ้านเศรษฐี เศรษฐีสงสารจึงรับเลี้ยงไว้ให้ช่วยทำงานที่บ้าน ชายไต้ช่วยทำงานทุกอย่างด้วยความขยันขันแข็งอยู่ถึงสามปี เศรษฐีพอใจมากจึงยกลูกสาวให้ ลูกสาวเศรษฐีนั้นปรนนิบัติชายไต้เป็นอย่างดีไม่ให้เดือดร้อนสิ่งใด แต่ชายไต้ไม่สนใจนางและไม่ยอมอยู่ร่วมกับนางเช่นสามีภรรยาทั่วไป เวลานั้นก็หนีไปนอนที่อื่น ลูกสาวเศรษฐีเก็บความลับนี้ไว้ไม่บอกใคร ต่อมาชายไต้ลาเศรษฐีกลับไปเยี่ยมพ่อแม่ เศรษฐีจึงให้ลูกสาวตามไปด้วยเพราะไม่อยากให้ลูกสาวได้ชื่อว่าเป็นแม่ร้างเนื่องจากผัวทิ้ง ในระหว่างทางชายไต้ไม่ได้ช่วยภรรยาหาบข้าวของเลย เมื่อเดินทางได้หลายวันเช้าของที่เตรียมมาหมดไป สองผัวเมียต้องหาผลหมากรากไม้กินไปตามเรื่อง วันหนึ่งเดินทางถึงต้นมะเดื่อด้วยความหิวโหยกันทั้งสองคน ชายไต้ปีนขึ้นไปกินผลมะเดื่อบนต้นโดยไม่โยนลงมาให้เมียกินเมื่อนางจะร้องขออย่างไรก็ตาม จนอิ่มแล้วก็ลงมานอนกินหมากสบายใจอยู่ข้างล่าง ฝ่ายเมียทนหิวไม่ไหวจึงปีนขึ้นไปกินผลมะเดื่อบ้าง แต่เมื่อปีนลงมากลับพบว่าชายไต้ออกเดินทางไปแล้วโดยไม่รอนาง นางนั่งรออยู่ไม่นานเห็นว่าผัวไม่กลับมาแน่แล้วก็ตัดสินใจเดินตามหา จนเดินไปถึงทำน้ำแล้วไม่พบ นางจึงเอาดอกไม้บูชาต้นไม้ที่ริมฝั่งน้ำแล้วอธิษฐานขอผูกเวรกับชายไต้ผู้เป็นผัว ให้ชาติหน้าชายไต้ต้องตายอยู่บนต้นมะเดื่อเพราะชาตินี้ทิ้งนางไว้ ภรรยาเกิดมาเป็นนางไฉ่ ชายไต้เกิดเป็นบังคิ เนื้อเรื่องตอนนี้ได้สอนแทรกเรื่องการผูกเวรว่าเป็นสิ่งที่ไม่ดี ไม่ควรทำเอาไว้ด้วย

งานเดือนหกที่เมืองพระยาขอมมีผู้มาเตรียมแข่งบั้งไฟจากเมืองต่าง ๆ มากมาย ชาวเมืองต่างสนุกสนานในการพ้อนรำและการตีกลอง หมู่สาวมีโอกาสได้พบกัน ทางฝ่ายผาแดงมีการจัดเตรียมบั้งไฟและปาวประกาศให้ผู้คนในเมืองร่วมขบวนแห่บั้งไฟไปเมืองพระยาขอม เมื่อไปถึงผาแดงเข้าไปเฝ้าพระยาขอม พระยา

ขอมให้หาข้าวน้ำมาเลี้ยงชาวเมืองผาโพงเป็นอย่างดีและกล่าวขอกภัยที่หนังสือเชิญไปไม่ถึงเมืองผาโพง จากนั้น ผาแดงจึงเข้าไปหานางไฉ่และอยู่ร่วมกันในปราสาทนางไฉ่นั้น

ก่อนจะจุดบั้งไฟพระยาขอมชักชวนให้พนันกันในหมู่ผู้ที่นำบั้งไฟมาว่าถ้าบั้งไฟของใครจุดไม่ขึ้นจะต้องเสียบ้านเมือง เมื่อทุกเมืองยินยอมพนันกันแล้ว ผาแดงกลับไปเล่าให้นางไฉ่ฟังด้วยความวิตกกังวลว่าจะเสียเมือง

ฝ่ายภักดีได้ยินเสียงความสนุกสนานในงานบุญเมืองพระยาขอมและด้วยความอยากเห็นหน้านางไฉ่ จึงพาบริวารปลอมตัวเป็นคนมาเที่ยวงาน เมื่อเห็นหน้านางไฉ่แล้วก็กลับไปเมืองบาดาลด้วยความรักและคิดถึงนางไฉ่

กล่าวถึงการจุดบั้งไฟแข่งขันระหว่างเจ้าเมืองต่าง ๆ บั้งไฟของพระยาขอมนั้นเมื่อจุดแล้ว ไฟแล่นไปตามชนวน แต่เมื่อถึงตัวบั้งไฟไฟก็ดับบั้งไฟจึงไม่ขึ้น เช่นเดียวกับผาแดง ซึ่งบั้งไฟไม่ขึ้นเพราะจุดไฟไม่ติดเช่นกัน ต่างจากเจ้าเมืองอื่น ๆ ที่สามารถจุดบั้งไฟให้พุ่งขึ้นไปบนท้องฟ้าได้ พระยาขอมและผาแดงเสียใจมากพากันกลับไปยังที่พักของตน เจ้าเมืองต่าง ๆ เห็นพระยาขอมไม่กล่าวถึงเรื่องที่พนันกันไว้ จึงขอลากลับไปบ้านเมืองโดยไม่กล่าวทวงถาม ในขณะที่ผาแดงนั้นเป็นทุกข์เพราะคิดว่าจะต้องเสียบ้านเมืองให้แก่พระยาขอม นางไฉ่ปลอบว่าไม่ต้องกลัวเพราะบั้งไฟของพระยาขอมก็ไม่ขึ้นเช่นกัน ผาแดงนางไฉ่แล้วเดินทางกลับไปยังบ้านเมืองด้วยความอาลัยรัก

กล่าวถึงภักดีที่คิดถึงแต่นางไฉ่จนทนไม่ไหวเนื่องจากกรรมที่นางไฉ่ผูกเวรไว้ในชาติก่อน จึงลาบิดามารดาขึ้นไปยังเมืองมนุษย์โดยให้บริวารทั้งหลายแปลงเป็นนก ตัวภักดีนั้นแปลงตัวเป็นกระรอกสีขาวได้มาตามกิ่งไม้ ผู้คนในเมืองเห็นนกมากมายก็แตกตื่นพากันมาดู ที่ตัวกระรอกแปลงนั้นมีกระดิ่งแขวนคอที่มีเสียงดังกังวานไพเราะมาก นางไฉ่มองเห็นกระรอกก็อยากได้มาเลี้ยงไว้ดูเล่น และให้นายพรานไปจับกระรอกมา กระรอกภักดีมีวเต็กกินผลไม้และแลดูหน้านางไฉ่ จึงถูกพรานยิงตกลงมาตายที่คาบไม้ที่ตั้งที่นางไฉ่ผูกเวรไว้ในเมื่อชาติที่แล้ว ก่อนตายภักดีสั่งให้บริวารไปบอกบิดามารดาที่เมืองนาค และอธิษฐานขอให้เนื้อของตนนั้นมิกลิ่นหอมและให้มีปริมาณมากพอที่คนทั้งเมืองจะกินได้ พระอินทร์จึงเอากิ่งไม้จันทร์มาทาที่ตัวกระรอก คนทั้งเมืองได้กลิ่นหอมเนื้อกระรอก ก็พากันมาแลเอาไปทำอาหารกินกันทุกคน ยกเว้นพวกแม่หม้ายที่ถูกห้ามเท่านั้น ตัวนางไฉ่และพระยาขอมก็ได้กินเนื้อกระรอกนั้นด้วย

บริวารนาคพากันกลับไปบอกข่าวพระยาสุทโธนาทที่เมืองบาดาล สุทโธนาทเสียใจและแค้นใจมากคิดจะลุ่มเมืองเอกชะทีตา ผุ่จนาคทั้งหลายจึงพากันผุดขึ้นมาบนเมืองมนุษย์ตรงบริเวณที่เรียกว่าหนองบัวในปัจจุบันแล้วแปลงร่างเป็นขอนไม้กลิ้งมาตามทาง บริเวณนั้นจึงได้ชื่อว่า หนองขอนกว้าง

ฝ่ายผาแดงเมื่อกลับมายังผาโพงแล้วคิดถึงนางไฉ่ก็เดินทางกลับไปหานางไฉ่พร้อมกับบักสามคนสนิท ระหว่างทางเห็นขอนไม้กลิ้งขวางอยู่ทั่วไป เมื่อไปถึงปราสาทนางไฉ่ซึ่งได้ต้อนรับเป็นอย่างดีและนำเอาเนื้อกระรอกมาให้กิน ผาแดงไม่ยอมกินและได้ถามถึงที่มาของเนื้อกระรอก รวมทั้งถามว่ามีคนตัดไม้ทิ้งไว้ระหว่างทางหรือไม่ เมื่อรู้ความทั้งหมดแล้ว ผาแดงจึงกลัวว่าจะเกิดเหตุร้ายถึงขั้นเมืองลุ่มและบอกให้นางไฉ่ระวังตัว

กลางดึกคืนนั้นพวกพระยานาคพากันมาล้อมเมือง ผาแดงพานางไอ่และบั๊กสามขึ้นม้าหนี นางไอนำเอาแหวน กลองสีและฆ้องติดตัวไปด้วย พระยานาคสั่งให้เอาชีวิตทุกคนในเมืองที่กินเนื้อกระรอก พวกแม่หม้ายทั้งหลายจึงรอดชีวิตไปได้ บริเวณที่แม่หม้ายอยู่เรียกว่าดอนแม่หม้าย บั๊กสามที่ขึ้นมาไปกับผาแดงตกลงมาตายบริเวณที่เรียกว่าห้วยบั๊กสาม แผ่นดินยังคงกลมตามผาแดงและนางไอนำมาเรื่อย ๆ เพราะนางไอ่กินเนื้อกระรอกด้วย นางไอ่ได้เอาฆ้องที่ติดตัวมาโยนลงไปในพื้น ต่อมาบริเวณนั้นเรียกว่าห้วยน้ำฆ้อง ดินก็ยังไม่หยุดกลม นางจึงโยนกลองสีลงไป บริเวณนั้นเรียกห้วยกลองสี พอหนีไปได้อีกสักกระยะหนึ่งพระยานาคก็สามารถเอาหางฟาดนางไอ่ตกลงไปยังเมืองบาดาลได้ แต่แผ่นดินยังกลมตามมาไม่หยุด ผาแดงจึงขว้างแหวนของนางไอ่ลงไปที่พื้น ในบริเวณที่เรียกว่าหนองแหวน แผ่นดินจึงหยุดกลม ผาแดงกลับไปยังเมืองผาโพงและเฝ้าคิดถึงแต่นางไอ่ไม่ยอมกินข้าวปลาจนตาย วิญญาณของผาแดงไปเป็นหัวหน้าผีทั้งหลาย และได้ระดมพวกผีไปรบกับพวกนาคเพื่อชิงนางไอ่คืนมา พระอินทร์ลงมาห้ามศึกทั้งสองฝ่ายจึงเลิกรบกัน

ตำนานฟ้าแดดสงยาง

ภูมิหลังวรรณคดี

เมืองฟ้าแดดสงยางเป็นเมืองเก่าแก่ในสมัยโบราณ ปัจจุบันอยู่ในเขตอำเภอกมลาสัย จังหวัดกาฬสินธุ์ เมื่อปี พ.ศ. ๒๔๘๗ พระอริยานุวัตร เขมจารี ได้เดินทางไปที่บ้านบักก้อม ช้าวหลาม ได้เห็นซากเมืองเก่าที่ก่อสร้างด้วยศิลาแลง เศษอิฐหินbrickหักพังทิ้งระเกะระกะ มีแผ่นหินรูปใบเสมาบ้าง ก้อนสีเหลี่ยมบ้าง แต่ละก้อนล้วนแกะเป็นรูปภาพจากเรื่องรามเกียรติ์ บางก้อนก็เป็นรูปพระเวสสันดรและเหตุการณ์ในพระปฐมสมโพธิปะปนอยู่บ้าง จารึกอักษรล้วนเป็นอักษรเทวนาครีทั้งสิ้น พระอริยานุวัตร เขมจารีสอบถามถึงตำนานของเมืองได้ความว่า คนเก่าคนแก่ทั้งหลายแถบนั้นเคยเล่าตำนานเมืองฟ้าแดดสงยางให้ได้ยินได้ฟังอยู่บ้าง แต่ตัวตำนานนั้นสูญหายไปแล้ว^{๓๔} ต่อมาเมื่อการจัดตั้งศูนย์อนุรักษ์วรรณคดีภาคตะวันออกเฉียงเหนือขึ้น และได้มีการรวบรวมหนังสือโบราณเก่าแก่ต่าง ๆ เอาไว้ ปี พ.ศ. ๒๕๑๓ นายจารย์ลิน ธรรมลักษณ์ บ้านสองนางโย ในเขตเทศบาลเมืองมหาสารคาม ได้นำหนังสือโบราณเก่า ๆ ได้แก่ ตำนานมูลกิตติ และตำนานพญาคันคาก ซึ่งเป็นอักษรลาวโบราณ มาให้พระอริยานุวัตร เขมจารี ตรวจสอบชำระ ซึ่งเมื่อพระอริยานุวัตร เขมจารี ได้ตรวจสอบชำระตำนานพญาคันคาก พบว่ามีโบราณห้อยท้ายเรื่องดังกล่าวประมาณ ๑๐๐ กว่าใบ เป็นเรื่องตำนานเมืองฟ้าแดดสงยาง ซึ่งเป็นกลอนอ่านแต่งด้วยคำประพันธ์ประเภทคำกลอนอีสาน จึงได้ตรวจสอบและถอดใจความย่อไว้ในตอนท้าย และยังได้ทำอภิธานศัพท์ไว้ด้วย^{๓๖}

^{๓๔} ตำนานฟ้าแดดสงยาง, พิมพ์เป็นอนุสรณ์ในงานทำบุญครบ ๑๐๐ วัน นางเหรียญทอง นาชัยเวียง ๔ กันยายน ๒๕๑๔. (พระนคร : โรงพิมพ์ธรรมบรรณาการ, ๒๕๑๔), หน้า ก.

^{๓๖} เรื่องเดียวกัน. หน้า ข.

ต้นฉบับเรื่องตำนานฟ้าแดดสงยาง ที่นำมาใช้ในวิทยานิพนธ์ฉบับนี้เป็นฉบับที่พิมพ์เผยแพร่เพื่อเป็นอนุสรณ์ในงานทำบุญครบ ๑๐๐ วัน นางเทริญทอง นายเวียง ณ วัดมหาชัย อำเภอเมือง จังหวัดมหาสารคาม เมื่อวันที่ ๔ กันยายน พ.ศ. ๒๕๑๔ ซึ่งหลังจากการพิมพ์ในครั้งนี้แล้ว ยังไม่ปรากฏว่ามีการตีพิมพ์หนังสือเล่มนี้ในที่อื่น ๆ อีกแต่อย่างใด ในต้นฉบับไม่ปรากฏว่าใครเป็นผู้แต่ง และไม่ทราบสมัยที่แต่งด้วย แต่ภาษาที่ใช้ในนั้น เป็นภาษาอีสานโบราณ ซึ่งอ่านทำความเข้าใจได้ยาก คำประพันธ์ที่ใช้ในเรื่องนี้ได้แก่โคลงสาร หรือกลอนอ่าน เช่นเดียวกับเรื่องซูลุนางอ้ว และ ผาแดงนางไอ่ แต่ในเรื่องตำนานฟ้าแดดสงยางฉบับนี้ ไม่ได้จัดพิมพ์แบ่งวรรคดังที่ปรากฏในสองเรื่องดังกล่าว แต่ได้จัดพิมพ์เรียงกันไปเป็นช่วง ๆ คล้ายเป็นรายยาว และไม่ได้มีการแบ่งเป็นวรรค หรือเป็นบทแต่อย่างใด

เนื้อเรื่องย่อ

พญาจันทะราชแห่งเมืองเชียงโสมไปล่าเนื้อในป่า ได้พบกวางทองซึ่งพระอินทร์แปลงกายมา พระองค์ตามกวางทองไปจนพลัดหลงกับหมู่ข้าราชการบริวาร หลงทางอยู่ในป่าและต้องเสวยผลไม้เป็นอาหาร รอนแรมอยู่หลายวันจึงไปพบเมืองฟ้าแดดและเข้าไปพักอยู่ที่ศาลานอกเมือง ได้ทราบว่าพญาฟ้าแดดมีธิดาสาวสวยชื่อนางฟ้าหยาด อายุ ๑๖ ปี พระบิดาสั่งปราสาทราชมณเฑียรให้อยู่กลางน้ำ แล้วจัดนางสนมกำนัลคอยพิทักษ์เป็นอย่างดี พญาจันทะราชต้องการจะได้นางฟ้าหยาดเป็นมเหสีจึงอ้อนวอนให้พระอินทร์ช่วยอุ้มสม พระอินทร์จึงช่วยให้อยู่ร่วมกันอย่างลับ ๆ จนกระทั่งนางฟ้าหยาดตั้งครรภ์ พญาจันทะราชจึงกลับเมืองเชียงโสมและส่งขุนนางผู้ใหญ่มาสู่ขอ แต่พญาฟ้าแดดรู้ระแคะระคายว่าพญาจันทะราชมาลอบทำชู้กับลูกสาวตนก็โกรธมาก เพราะถือว่าทำผิดประเพณีของกษัตริย์จึงไม่ยอมยกให้ พญาจันทะราชไม่พอใจเกิดหึงหวงใหญ่มาตีเมืองฟ้าแดดแต่ก็ต้องพ่ายแพ้และเสียชีวิตในการชนช้าง นางฟ้าหยาดเสียใจมากและตรอมใจตายตามพญาจันทะราชไป พญาฟ้าแดดจึงจัดการศพทั้งสองคนอย่างสมเกียรติและเมืองเชียงโสมต้องส่งส่วยให้เมืองฟ้าแดดเพราะแพ้สงครามดังกล่าว พญาธรรมกษัตริย์ผู้น้องพญาจันทะราชได้ครองเมืองเชียงโสมต่อมาประมาณ ๖ ปี จึงยกทัพมาตีเมืองฟ้าแดดเพื่อเป็นการแก้แค้นแทนพระเชษฐา เมืองฟ้าแดดพ่ายแพ้ในการทำสงครามครั้งนี้ และต้องส่งส่วยให้เมืองเชียงโสมตั้งแต่นั้นมา^{๓๖}

^{๓๖} กรมศิลปากร, **พื้นอีสาน ตำนานและนิทานพื้นบ้านอีสาน**. (กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์การศาสนา, ๒๕๓๑), หน้า

พระรถเมรี

ภูมิหลังวรรณคดี

วรรณคดีเรื่องพระรถเมรีปรากฏแพร่หลายในรูปแบบต่าง ๆ ทั้งที่เป็นลายลักษณ์อักษรและมุขปาฐะ มีทั้งสำนวนร้อยแก้วและร้อยกรองและพบในทุกภาคของประเทศไทย^{๓๘} นันทพร พวงแก้ว ได้สรุปจากการศึกษาเปรียบเทียบว่า เรื่องพระรถเมรีของไทยน่าจะมื้ที่มาจากนิทานต่างชาติที่แพร่หลายเข้ามาในรูปของนิทานมุขปาฐะ ซึ่งเป็นไปได้มากที่จะรับมาจากทั้งนิทานอินเดียและนิทานลังกา เมื่อรับเข้ามาแล้วจึงมีการดัดแปลงและเพิ่มเติมรายละเอียดบางส่วนจนกลายเป็นนิทานพื้นเมืองของไทย นอกจากนี้มักมีผู้นำเรื่องพระรถเมรีไปเชื่อมโยงกับเรื่องพระสุธนมโนห์รา โดยกล่าวว่าพระรถเมรีเป็นอดีตชาติของพระสุธนและนางมโนห์รา และเนื้อเรื่องจะกล่าวถึงความแค้นของนางยักษ์ที่มีต่อนางสิบสองซึ่งเป็นลูกเลี้ยงว่าเป็นสาเหตุสำคัญที่ทำให้เกิดเรื่องทั้งหมด แต่ปรากฏว่าตอนที่เป็นที่นิยมและถูกกล่าวเน้นในพระรถเมรีสำนวนต่าง ๆ นั้น มักจะเป็นเรื่องความรักและการพลัดพรากจากกันของพระรถเสนและนางเมรี ซึ่งเป็นสาเหตุให้นางเมรีต้องตายในที่สุด^{๓๙}

ต้นฉบับเรื่องพระรถเมรีที่นำมาศึกษาในวิทยานิพนธ์ฉบับนี้ คือ พระรถเมรี ฉบับวรรณคดีห้องถิ่นภาคใต้ จังหวัดนครศรีธรรมราช จากต้นฉบับหนังสือชุดของนายกล่อม ธาณิรัตน์ ตำบลร่อนพิบูลย์ อำเภอ ร่อนพิบูลย์ จังหวัดนครศรีธรรมราช เรื่องพระรถเมรีฉบับนี้มีผู้ยกย่องว่าเป็นวรรณกรรมชิ้นเอกประเภทนิทานประโลมโลกของเมืองนครศรีธรรมราช คนเฒ่าคนแก่ทั้งที่อ่านออกเขียนได้หรืออ่านไม่ออกเขียนไม่ได้สามารถสวดปากเปล่าได้ตลอดเรื่องกันเป็นส่วนใหญ่^{๔๐} ยอมรับกันว่าผู้แต่งเรื่องนี้ คือ นายเรื่อนาโน ซึ่งเป็นกวีที่มีชื่อเสียงคนหนึ่งของเมืองนครศรีธรรมราช คำ **นาโน** ไม่ใช่นามสกุลแต่เป็นชื่อบ้านซึ่งปัจจุบันคือหมู่บ้านดอนบ่อ ตำบลช้างซ้าย อำเภอเมือง จังหวัดนครศรีธรรมราช ชวน เพชรแก้วได้กล่าวถึงประวัติของนายเรื่อนาโน กวี นครศรีธรรมราชเอาไว้ในคำนำเรื่องพระรถเมรีฉบับที่ศูนย์วัฒนธรรมภาคใต้ วิทยาลัยครุนครศรีธรรมราชเป็นผู้จัดพิมพ์เผยแพร่เมื่อ พ.ศ. ๒๕๒๒ ว่า นายเรื่อนาโนเป็นผู้มีความสามารถในการแต่งโคลงฉันท์กาพย์กลอนชั้นสูงได้อย่างคล่องแคล่ว โดยเฉพาะการเล่นกลอนแปดบท และได้ถูกกล่าวยกย่องว่าเป็นบรมครูในทางโคลงฉันท์กาพย์กลอน^{๔๑} และขุนอาเทศคดี (กลอน มัลลิกะมาส) แสดงข้อคิดเห็นว่านายเรื่อนาโนคงจะมีชีวิตอยู่ใน

^{๓๘} นันทพร พวงแก้ว. "การศึกษาเชิงเปรียบเทียบเรื่องพระรถเมรีฉบับต่าง ๆ" (วิทยานิพนธ์ปริญญาโทบัณฑิต สาขาวิชาภาษาไทย บัณฑิตวิทยาลัย จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, ๒๕๒๗.)

^{๓๙} เรื่องเดียวกัน. หน้า ๓๕๑.

^{๔๐} **พระรถเมรีสำนวนนายเรื่อนาโน**. ศูนย์วัฒนธรรมภาคใต้ วิทยาลัยครุนครศรีธรรมราช จัดพิมพ์เนื่องในพิธีเปิด ศูนย์วัฒนธรรมภาคใต้ วิทยาลัยครุนครศรีธรรมราช. (กรุงเทพฯ : กรุงเทพมหานครพิมพ์, ๒๕๒๒), หน้าบทนำ(๑).

^{๔๑} เรื่องเดียวกัน. หน้าบทนำ (๒).

สมัยรัชกาลที่ ๑ - ๒ หรืออาจมีชีวิตมาถึงสมัยรัชกาลที่ ๓ แห่งกรุงรัตนโกสินทร์ ทั้งนี้เพราะอาศัยจากเรื่องเก่าที่เล่าสืบกันมาในชั้นหลังว่านายเรื่อนาโนเป็นคนสมัยเดียวกับเจ้าพระยานคร (น้อย) ซึ่งเกิดในแผ่นดินสมเด็จพระเจ้ากรุงธนบุรี นายเรื่อนาโนเป็นคนโปรดของเจ้าพระยานคร (น้อย) ถึงกับคราวที่ยกทัพไปตีเมืองไทรบุรี ใน พ.ศ. ๒๓๖๔ เจ้าพระยานคร (น้อย) ได้ให้นายเรื่อนาโนนั่งท้ายช้างว่ากลอนแปดบทมนกชมไม้ให้ฟังไปตามร่ายทางเพื่อให้เกิดความสนุกสนานเพลิดเพลินใจในระหว่างเดินทัพ วรรณกรรมที่นายเรื่อนาโนแต่งมีปรากฏก่อนข้างแน่ชัด ๓ เรื่อง ได้แก่ พระรถเมรี โคบุตร และจำปาลี^{๓๓}

อย่างไรก็ดี ปัจจุบันฉลอง เจयाคมสนใจศึกษาเกี่ยวกับประวัติของนายเรื่อนาโนเพิ่มเติมและได้สันนิษฐานไว้ว่านายเรื่อนาโนอาจเป็นพระภิกษุ^{๓๔} เพราะพบว่าในตอนท้ายเรื่องพระรถเมรี^{*} มีข้อความว่า

จบเรื่องนางสนทนา	ข้าขอจางด	ไว้แต่เพียงนี้
เนื้อความเลื่อมสุญ	ทะทะกุลไม่มี	อาจารย์เณะชี้
ฉันท์เยวเสาะสำ	บุญช่วยแนะนำ	ฉันได้จำมา
แต่งเรื่องนิทาน	ต่อใหม่ไปหน้า	มิดมิดจิตใจ
ในจิตคิดเคือง	เพราะทรงผ้าเหลือง	ถือไตรสิกขา
.....	บอกว่าสนทนา
		จบเพียงนี้เอย ^{**}

ข้อความนี้ทำให้เกิดข้อสันนิษฐานว่าผู้แต่งเรื่องนี้เป็นพระภิกษุและแต่งเรื่องในขณะที่ยังครองเพศบรรพชิตอยู่ มีผู้พบคำว่า “หลวงพ่อเมือง” วัดสุนทรवास (ตั้งอยู่ที่ตำบลควนบันเต อำเภอกวนขนุน จังหวัดพัทลุง) ซึ่งในปัจจุบันยอมรับกันว่านายเรื่อนาโนกับหลวงพ่อเมือง วัดสุนทรवासเป็นคนคนเดียวกัน^{๓๕} อย่างไรก็ดี ฉลอง เจयाคม กล่าวว่า คำว่าหลวงพ่อเมืองนั้นก็ไม่ใช่นามจริงของผู้แต่ง เพราะไม่ปรากฏหลักฐาน

^{๓๓} เรื่องเดียวกัน. หน้าบทนำ(๒).

^{๓๔} ฉลอง เจयाคม. พระรถ-เมรี (นางสิบสอง). กรุงเทพฯ : สำนักพิมพ์โสภณสาร, ๒๕๔๑. หน้า ๓.

^{*} พระรถเมรี ฉบับที่ศูนย์วัฒนธรรมภาคใต้พิมพ์เผยแพร่และฉบับที่ปรากฏก่อนหน้านี้ (เช่น ในภาคผนวกวิทยานิพนธ์ของปราณี ขวัญแก้ว เรื่องวรรณกรรมชาวบ้านจากหนังสือพูด) ตอนท้ายเรื่องขาดหายไป จึงไม่พบข้อความดังกล่าว ในขณะที่ฉบับที่สำนักพิมพ์โสภณสารพิมพ์ มีเนื้อเรื่องจบบริบูรณ์จึงปรากฏข้อความ ความตอนต้นของทุกฉบับที่กล่าวมานี้เหมือนกัน

^{**} ในต้นฉบับของสำนักพิมพ์โสภณสารจะพิมพ์ติดต่อกันไปเรื่อย ๆ โดยไม่จัดตามรูปแบบฉันทลักษณ์ ผู้วิจัยจึงนำมาจัดใหม่ตามฉันทลักษณ์ของกาพย์สุรางคนางค์ ซึ่งทำให้เห็นได้ชัดว่า ข้อความบางวรรคนั้นขาดหายไป

^{๓๕} ฉลอง เจयाคม. เรื่องเดิม. หน้า ๔.

เกี่ยวกับหลวงพ่อบึงในวัดสุนทรवास คำนี้จึงอาจเป็นเพียงคำที่ชาวบ้านใช้เรียกเพื่อยกย่องพระที่เคยมาเจริญรุ่งเรืองในเมืองก็ได้ ฉลอง เจยาคม จึงสันนิษฐานต่อไปว่าหลวงพ่อบึงหรือนายเรื่อนานาในนี้ อาจจะหมายถึงพระอุดมปิฎก (สอน พุทธสมมหาเถระ) ซึ่งเคยเป็นอดีตเจ้าอาวาสวัดหงส์รัตนาราม ธนบุรี เพราะพระอุดมปิฎกเจริญที่สุดในสมัยรัชกาลที่ ๓ และต่อมาได้กลับไปพัฒนาวัดสุนทรवास ซึ่งเป็นวัดที่ท่านเคยอยู่ศึกษาในสมัยเด็ก และหากไม่ใช่พระอุดมปิฎกเป็นผู้แต่ง ฉลอง เจยาคมสันนิษฐานอีกว่าเรื่องนี้ต้องแต่งในสมัยท่านและคงจะมีส่วนเกี่ยวข้องกับท่านไม่ว่าในฐานะที่ท่านเป็นที่ปรึกษาเป็นอาจารย์หรือไม่ก็ลูกศิษย์ของท่าน แต่ก็เป็นไปได้สูงว่าจะเป็นตัวท่านเอง นอกจากนี้ฉลอง เจยาคมยังได้กล่าวถึงสมัยของการเรื่องนี้ว่าน่าจะแต่งในสมัยรัชกาลที่ ๑ - ๓ หรืออาจจะเลยมาถึงในสมัยรัชกาลที่ ๔ ก็ได้^{๔๔}

อย่างไรก็ดี ผู้วิจัยมีความเห็นว่าหากสันนิษฐานว่านายเรื่อนานาในเป็นพระภิกษุ ก็จะขัดแย้งกับความที่ปรากฏในเรื่องนายตัน ตอนนายตันแต่งงานที่กล่าวว่า

ว่าทีละคำคือหอกโยน

เหล่าทวยบาลเฝ้าซบใจ

นายเรื่อนานานาใน

ร้องสู่ขอก็น่าฟัง^{๔๕}

เพราะความที่ยกมานี้กล่าวถึงการเล่นเพลงต่าง ๆ ซึ่งบางเพลงมีลักษณะทวยบาลเฝ้า และนายเรื่อนานาในก็เป็นหนึ่งในผู้ที่ร้องเพลงสู่ขอ ซึ่งถ้าเป็นพระภิกษุก็คงจะไม่อยู่ในฐานะที่จะร้องเล่นเพลงต่าง ๆ เพราะไม่ใช่กิจของสงฆ์ ประวัติของนายเรื่อนานาในจึงเป็นเรื่องที่น่าจะมีการค้นคว้าต่อไป

เรื่องพระรถเมรีนี้แต่งในทำนองนิทานชาดก แสดงให้เห็นแนวคิดในเรื่องคุณธรรมและจริยธรรมตามหลักพุทธศาสนา เช่น กฎแห่งกรรม คือผลของการประกอบกรรมดีและกรรมชั่ว โดยการนำเอาเหตุการณ์ในเรื่องมาเป็นเครื่องแสดงผลกรรม เช่น เหตุที่นางสิบสองต้องตาบอดเป็นเพราะตอนที่ถูกพ่อนำไปปล่อยป่าได้เดินไปพบปลักน้ำที่มีปลาอยู่ นางสิบเอ็ดคนเอาหาวัยร้อยตาปลาทำให้ต้องถูกควักตาออกทั้งสองข้าง นางภาร้อยตาปลาเพียงข้างเดียวจึงถูกควักตาเพียงข้างเดียว หรือการที่นางสิบสองต้องถูกขังอยู่ในถ้ำและกินลูกของตัวเองเป็นเพราะกรรมในชาติก่อนที่ขังงูไว้ในรูจนงูต้องกินลูกของตัวเอง นอกจากนี้คุณธรรมประการสำคัญที่แสดงไว้ในเรื่องได้แก่ความกตัญญูตตเวที พระรถเสนจำเป็นต้องจากนางเมรีไปก็เพราะความกตัญญูต่อบิดามารดา และนางเมรีต้องประสบเหตุและชะตากรรมต่าง ๆ ก็ด้วยความกตัญญูที่มีต่อนางสนทวานันตนเอง

^{๔๔} เรื่องเดิม. หน้า ๖ - ๘.

^{๔๕} พระรถเมรีสำนวนนายเรื่อนานาใน เรื่องเดิม. หน้าหน้า(๒).

เรื่องนี้แต่งด้วยกาพย์ ๓ ชนิด คือ ยานี ๑๑ ฉบับ ๑๖ และสุรางคนางค์ ๒๘ (หรือที่เรียกว่า ราว) สลับกันไปจนจบเรื่อง โดยการใช้คำภาษาถิ่นภาคใต้ตลอดทั้งเรื่อง

เนื้อเรื่องย่อ

กล่าวถึงเมืองไพสาลีที่สงบร่มเย็น มีกษัตริย์ผู้ครองเมืองชื่อพระรณสิทธิ์ ยังไม่ทรงมีมเหสี มีหมู่บ้านหนึ่งอยู่ไม่ไกลจากเมืองไพสาลีนัก มีเศรษฐีชื่อพรมจันและภรรยาซึ่งร่ำรวยมากแต่ไม่มีบุตรหรือธิดา ทั้งคู่จึงเดินทางเข้าไปหาพระฤๅษีในป่าเพื่อขอรากไม้มาเป็นยากินให้มีบุตร ฤๅษีให้หยีบก้อนกรวดที่ปากบอกลับบ้าน ๒-๓ ก้อน เศรษฐีพรมจันโลกคิดว่าฤๅษีจะให้ลาภจึงหยีบมา ๑๒ ก้อน เมื่อกลับมาถึงบ้าน เมียเศรษฐีก็ตั้งท้อง หัวปีท้ายปีจนมีลูกสาวทั้งสิ้น ๑๒ คน ทำให้ทั้งคู่จนลงเรื่อย ๆ เศรษฐีจึงวางแผนจะพาลูกทั้งสิบสองไปปล่อยป่า นางสิบสองจึงต้องชดเชพเนจรไป เมียเศรษฐีเสียใจมากบังคับให้หัวพาออกตามหาลูกแต่ก็ไม่พบ

กล่าวถึงเมืองดาวนมีคนธรรพ์ครองเมืองมีมเหสีชื่อนางสนทรา ไม่มีบุตรและธิดา คนธรรพ์จึงไปลักเอานางเมรี ธิดาของท้าวทศวงศ์และนางทศนาแห่งเมืองนาคาวรีมาเลี้ยงเป็นลูก เปลี่ยนชื่อให้นางใหม่ว่า กังหรี ทั้งสองรักใคร่และเลี้ยงดูเรื่อยมา ทางฝ่ายท้าวทศวงศ์และนางทศนานั้นรู้ว่าลูกสาวถูกลักตัวไปก็เสียใจมาก ต่อมาจึงมีบุตรสาวอีกคน ชื่อนางทศนารี

วันหนึ่งคนธรรพ์ออกไปหาอาหารกินในป่าได้สู้รบกับท้าวโคदानโจรป่าและถูกฆ่าตาย นางสนทรากลัวว่าโจรจะบุกเข้าเมืองจึงแปลงเป็นมนุษย์พานางเมรีหนีไปสร้างอาศรมอยู่ในป่า ได้พบนางสิบสองหลงป่า กระเซาะกระเซิงมาจึงนำไปเลี้ยงไว้ ภายหลังนางสิบสองทราบนางสนทราเป็นยักษ์จึงหาโอกาสตอนที่นางยักษ์ออกหากินในป่าหลบหนีไป เมื่อนางสนทรากลับมาก็ออกติดตาม แต่ได้เทวดาแปลงเป็นช้างและควายป่าช่วยเหลือนางสิบสองไว้ นางสิบสองเดินทางไปถึงเมืองไพสาลีและได้เป็นชายาของพระรณสิทธิ์

นางสนทราแค้นนางสิบสองมากจึงนำนางเมรีกลับเข้าเมืองดาวน แล้วออกเดินทางไปยังเมืองไพสาลี แปลงกายเป็นมนุษย์ชื่อ สมุทราชา ทำอุบายให้พระรณสิทธิ์รับเป็นชายาอีกคนและหาทางแก้แค้นนางสิบสองโดยทำเป็นล้มป่วยขอให้พระรณสิทธิ์ควักตานางสิบสองมาทำยา พระรณสิทธิ์กำลังหลงใหลนางจึงสั่งให้เพชรฆาตไปควักดวงตานางสิบสองแล้วให้นำไปขังไว้ในอุโมงค์ นางสิบสองจึงตาบอด ยกเว้นนางพาน้องสุดท้องที่ถูกควักดวงตาเพียงข้างเดียว ขณะที่ถูกขังอยู่นั้นนางสิบสองก็ลอบบุตรด้วยความอดอยากจึงฉีกเนื้อบุตรกินเป็นอาหาร ยกเว้นบุตรของนางพาน้องชื่อนางช่อนไว้และเลี้ยงจนโตตั้งชื่อว่า รถมเสน นางสนทราได้ฝากพระพายให้นำดวงตาของนางสิบสองไปให้นางเมรีเก็บไว้ที่เมืองดาวน

พระอินทร์เห็นความทุกข์ของนางสิบสองจึงให้พระวิษณุกรรมแปลงเป็นไก่ไปเขี่ยปากอุโมงค์ให้เปิดออก พระรถเสนจับไก่ได้ก็ออกไปเล่นพนันชนไก่หาอาหารมาเลี้ยงนางสิบสอง ต่อมาได้เล่นสะบ้าชนะนายโคบาล ชื่อเสียงของพระรถเสนเลื่องลือไปถึงพระรณสิทธิ์ มีรับสั่งให้พระรถเสนเข้าเฝ้าเมื่อทรงทราบว่าเป็นบุตร

ก็ซุบเลี้ยง นางสนทราผู้เรื่องจึงคิดจะกำจัดโดยแสร้งป่วยอีกครั้งและออกอุบายให้พระรถเสนไปเอามะงั้วรื้อหาวมะนาวรื้อจระจกจากเมืองดาว์นมาปรุงยา เขียนสารผูกคอต้าถึงนางเมรีว่าให้กำจัดพระรถเสน ระหว่างทางพระรถพบพระฤๅษีซึ่งได้ช่วยแปลงสารให้ใหม่เป็นให้นางเมรีแต่งงานกับพระรถเสน และได้ซุบพระขรรค์ให้พระรถติดตัวไว้เป็นอาวุธด้วย เมื่อพระรถเสนเดินทางถึงเมืองดาว์นได้อภิเษกกับนางเมรีซึ่งซุบตัวใหม่เป็นสาวน้อย อยู่ด้วยกันต่อมาถึงเจ็ดเดือน พระรถเสนคิดถึงแม่ก็ออกอุบายมอมเหล่านางเมรีแล้วขโมยห้อยาวิเศษ ไม้กำพวดซึ่งบรรจหัวใจนางสนทรา ยารักษาตาและดวงตาของนางสิบสองขึ้นม้าหนีไป นางเมรีรู้ความให้ทหารไปตามพระรถเสนกลับ พระรถเสนจึงไปรยห้อยาวิเศษเป็นชวากหนาม ไฟ และสัตรีร้ายขวางไว้ ทหารยักษ์ก็เป่ามนตร์แก้ได้ ทุกครั้งจนกระทั่งเมื่อยาห่อสุดท้ายซึ่งเป็นมหาสมุทรทหารยักษ์จึงไม่สามารถข้ามตามได้ นางเมรีมาถึงฝั่งมหาสมุทรและอ่อนนอนให้พระรถเสนกลับเมืองดาว์น ม้าของพระรถเสนกล่าวหัดทานและรีบพาพระรถเสนเหาะหนีไปจนถึงอาศรมฤๅษี เล่าเรื่องให้พระฤๅษีฟังแล้วกลับไปยังเมืองไพสาลี รักษาตาให้นางสิบสองแล้วไปเข้าเฝ้าพระรถสิทธิ์

เมื่อนางสนทราเห็นพระรถเสนกลับมาก็โกรธแค้นและกลายร่างเป็นยักษ์ต่อสู้กับพระรถเสน จึงถูกพระรถเสนฆ่าด้วยการหักไม้กำพวดทำลายดวงใจนาง เมื่อนางยักษ์ได้แล้วพระรถสิทธิ์ก็ไปรับนางสิบสองมาเป็นชายาดั้งเดิม จากนั้นพระรถเสนจึงเดินทางกลับไปหานางเมรีที่ฝั่งมหาสมุทร นางเมรีรู้ข่าวที่พระรถเสนฆ่านางสนทราที่เสียใจมากถึงกับขาดใจตาย พระรถเสนทำศพนางเมรีแล้วกลับไปเรียนวิชากับพระฤๅษี

ต่อมาพระฤๅษีแนะนำว่าคู่ครองของพระรถเสนคือนางทศนารีซึ่งเป็นน้องสาวของนางเมรีที่ถูกยักษ์ลูกศิษย์ของพระฤๅษีนั้นลักพามาเลี้ยงไว้เช่นเดียวกับที่สาว พระรถเสนจึงเดินทางไปลักลอบพาตัวนางทศนารีออกมาอยู่ด้วยกันที่อาศรมฤๅษี พญายักษ์ตามมาพบและทำความเข้าใจกันได้จึงพาพระรถเสนพร้อมทั้งนางทศนารีกลับไปอยู่ที่เมืองยักษ์เป็นสุขสืบมา

อยู่มาไม่นานพระรถเสนคิดถึงพระบิดามารดาที่เมืองไพสาลี จึงขออนุญาตพญายักษ์พานางทศนารีกลับไปเมืองไพสาลี ท้าวรถสิทธิ์ให้ตั้งโรงทานขึ้น เศรษฐีพรมจันเข้ามารับบริจาคทานได้พบกับนางสิบสองด้วยความทุกข์โศกจึงสลบไปด้วยกันทั้งหมด พระรถเสนแก้ไขจนฟื้นแล้วนำเข้าไปเฝ้าพระรถสิทธิ์แล้วพาเศรษฐีไปส่งบ้านพร้อมกับมอบข้าวของให้มากมาย ตอนท้ายเรื่องพระรถเสนพานางทศนารีกลับไปหาบิดาและมารดาที่แท้จริงคือท้าวทศวงศ์และนางทศนาที่เมืองนาคาวรี

จากที่กล่าวมาทั้งหมดนี้ จะสังเกตได้ว่าวรรณคดีที่ปรากฏการตายของตัวละครเอกที่นำมาศึกษาจำนวน ๙ เรื่อง ๘ เรื่องเป็นวรรณคดีที่มาจากเรื่องเล่าในท้องถิ่นในทำนองนิทานประจำถิ่น กล่าวคือเป็นเรื่องที่เกิดขึ้นมานานจนเป็นเรื่องเล่าที่แพร่หลายอยู่ในท้องถิ่น และต่อมามีผู้นำเรื่องเล่าเหล่านั้นมาแต่งเป็นวรรณคดีภายหลังซึ่งอาจมีการดัดแปลงแก้ไขต่อเติมบ้าง แต่ก็ยังมีเค้ามูลเรื่องเดิมอยู่นั่นเอง เช่น เรื่องขุนช้างขุนแผน

ซึ่งกล่าวกันว่าน่าจะเป็นเรื่องที่เกิดขึ้นตั้งแต่สมัยสมเด็จพระรามาธิบดีที่ ๒^{๔๙} และเริ่มแต่งเป็นเสภาในสมัยสมเด็จพระนเรศวรมหาราช^{๕๐} ดังได้กล่าวมาแล้ว เช่นเดียวกับเรื่องเงาะป่า ซึ่งเป็นที่รับรู้กันแพร่หลายในกลุ่มเงาะที่แม่แต่เด็กอย่างคณิงยังทราบเรื่องและนำมาเล่าถวายพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวได้ จนกระทั่งทรงรับสั่งเอาไว้ในเรื่องว่า “พระนิพนธ์เงาะป่าว่าตามเค้า คณิงเล่าแต่งต่อล้อมันเล่น”^{๕๑}

ลักษณะของการเป็นนิทานที่เล่ากันอย่างแพร่หลายในท้องถิ่นนี้ปรากฏว่าได้รับความนิยมน้อย่างมาก จนกระทั่งในบางท้องถิ่นเชื่อว่าเรื่องต่าง ๆ ที่เกิดขึ้นในวรรณคดีนั้นเคยเกิดขึ้นจริงในท้องถิ่นของตน เช่น ผู้คนที่อาศัยในประเทศลาวเชื่อว่าเรื่องพระรถเมรีเป็นเรื่องที่เคยเกิดขึ้นในท้องถิ่นของตน วรรณคดีบางเรื่องในกลุ่มนี้ถูกนำไปอธิบายถึงที่มาของชื่อเรียกสถานที่ต่าง ๆ ในท้องถิ่นของตน เช่น เรื่องผาแดงนางไอ่ กล่าวกันว่าเป็นตำนานของเมืองหนองหารลุ่มที่จังหวัดอุดรธานีและสกลนคร เป็นต้น บางแห่งมีการนำเอาชื่อของตัวละครหรือฉากที่เกิดขึ้นในวรรณคดีไปเรียกเป็นชื่อสถานที่ เช่น ในจังหวัดสุพรรณบุรี กาญจนบุรี และอยุธยา มีชื่อสถานที่ที่เกี่ยวข้องเนื่องมาจากเรื่องขุนช้างขุนแผน เช่น บ้านท่าศรีประจัน วัดป่าเลี้ยวโศภิต คุ่มขุนแผน เป็นต้น ยังมีการสันนิษฐานว่าเรื่องบางเรื่องเคยเกิดขึ้นจริงและได้มีผู้สันนิษฐานว่าชื่อเมืองต่าง ๆ ที่ปรากฏ คือที่ตั้งของสถานที่ต่าง ๆ ในเรื่อง เช่น เชื่อกันว่า เรื่องพระลอเกิดขึ้นในดินแดนทางภาคเหนือของไทย ในแถบจังหวัดแพร่ และลำปาง เมืองสรองของพระเพื่อนพระแพงอยู่บริเวณลุ่มแม่น้ำยม เขตอำเภอร้องกวาง จังหวัดแพร่ ในขณะที่เมืองแมนสรองของพระลอ น่าจะได้แก่เมืองกาหลง ซึ่งอยู่ในเขตอำเภอแจ้ห่ม จังหวัดลำปาง^{๕๒} เรื่องตำนานฟ้าแดดสงยาง ก็เชื่อกันว่าน่าจะเกิดขึ้นในเขตเมืองโบราณที่อำเภอกมลาไสย จังหวัดกาฬสินธุ์ เป็นต้น ชื่อเมืองหรือชื่อสถานที่บางแห่งที่ปรากฏในวรรณคดีบางเรื่องก็เป็นชื่อเมืองที่มีอยู่จริงในปัจจุบัน เช่น เมืองกึ่งและเมืองเชียงทอง ที่นางอุเปี้ยมและสามลอออาศัยอยู่ เป็นชื่อเมืองของชาวไทยในเขตประเทศพม่าและประเทศจีนตอนใต้ เป็นต้น นอกจากนี้บางครั้งยังมีการนำเอาเหตุการณ์ต่าง ๆ ในเรื่อง มาอธิบายถึงที่มาของพืชพรรณในท้องถิ่นอีกด้วย เช่นกล่าวว่าเมื่อเฝ้าศพพญาลูและนางอ้วแล้ว บริเวณที่เฝ้านั้นปรากฏมีพืช ๒ ชนิดขึ้นมา ได้แก่ ต้นชูลู

^{๔๙} เสภาเรื่องขุนช้างขุนแผน ฉบับหอสมุดแห่งชาติ. หน้า (๙) - (๑๑) อ้างถึงใน เสาวลักษณ์ อนันตคานต์. วรรณกรรมเอกของไทย. หน้า ๑๓ - ๑๔. อ้างแล้วในหน้า ๑๒-๑๓.

^{๕๐} วชิร รมยะนันท์. “ขุนช้างขุนแผนเริ่มแต่งในรัชกาลใด” ใน ภาษาและวรรณคดีไทย. ปีที่ ๗ ฉบับที่ ๒ (สิงหาคม ๒๕๓๓) : ๑๓ - ๑๔. อ้างแล้วในหน้า ๑๓-๑๔.

^{๕๑} จุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว, พระบาทสมเด็จพระ. บทละครเรื่องเงาะป่า. พิมพ์ครั้งที่ ๓๒. กรุงเทพฯ: กองวรรณกรรมและประวัติศาสตร์ กรมศิลปากร และสถาบันไทยคดีศึกษา มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, ๒๕๔๐. อ้างแล้วในหน้า ๑๗.

* อ่านรายละเอียดใน นันทพร พวงแก้ว. การศึกษาเชิงเปรียบเทียบเรื่องพระรถ-เมรี ฉบับต่าง ๆ. (วิทยานิพนธ์ปริญญาโท สาขาภาษาไทย บัณฑิตวิทยาลัย จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, ๒๕๒๖.)

^{๕๒} ประจักษ์ ประภาพิทยากร. ความรู้พื้นฐานทางวรรณคดีและวรรณกรรมเอกของไทย. (กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์สุรสภา ลาดพร้าว, ๒๕๒๕), หน้า ๓๑. อ้างแล้วในหน้า ๙.

และต้นนางอ้ว เป็นต้น ลักษณะต่าง ๆ เหล่านี้ทำให้วรรณคดีที่ปรากฏการตายของตัวละครเอกแทบทุกเรื่องมีลักษณะเป็นนิทานและตำนานประจำถิ่นที่เล่าขานสืบทอดกันมาเป็นระยะเวลายาวนาน อย่างไรก็ตาม มีวรรณคดีเพียงเรื่องเดียวในจำนวน ๔ เรื่องที่นำมาศึกษา ได้แก่ โคลงอมรา ไม่มีลักษณะเป็นตำนานหรือนิทานประจำถิ่น แต่วรรณคดีเรื่องนี้ก็แต่งขึ้นโดยกวีในท้องถิ่นล้านนา ซึ่งได้สร้างให้ฉากในเรื่องเป็นสังคมพุทธศาสนาคล้ายกับสังคมไทยในอดีต เนื้อเรื่องและสภาพสังคมที่ปรากฏ จึงมีลักษณะที่น่าจะเคยเกิดขึ้นจริงได้เช่นกัน

นอกจากนี้เมื่อพิจารณาจากเนื้อเรื่องอย่างละเอียดจะพบว่าวรรณคดีส่วนใหญ่ ได้แก่ ลิลิตพระลอ เสภาเรื่องขุนช้างขุนแผน บทละครเรื่องเงาะป่า โคลงอมรา อล่องเจ้าสามล่อ ชูลูนางอ้ว ตำนานฟ้าแดดสงยาง และผาแดงนางไอ่ มีลักษณะเป็นนิทานประเภทนิทานชีวิต (Novella หรือ Romance)* กล่าวคือ เนื้อเรื่องมีลักษณะคล้ายเป็นเรื่องที่เคยเกิดขึ้นจริง มีการบอกชื่อและฐานะตำแหน่งของตัวละครอย่างชัดเจน และระบุสถานที่ที่เกิดเหตุการณ์เอาไว้ดังได้กล่าวมาแล้วข้างต้น มีวรรณคดีเพียงเรื่องเดียวคือ พระรถเมรี ที่มีลักษณะเป็นนิทานมหัศจรรย์ (Fairy Tale) เพราะมีเนื้อเรื่องเกี่ยวข้องกับความมหัศจรรย์ เช่น พระรถที่พระฤๅษีชุบให้พระรถ ยาวพิเศษของนางเมรี มีอมนุษย์คือยักษ์ คนธรรพ์ และสัตว์วิเศษคือม้าของพระรถ เป็นต้น อย่างไรก็ตาม ถึงแม้จะมีลักษณะส่วนใหญ่เป็นนิทานมหัศจรรย์ดังกล่าว แต่เป็นที่สังเกตว่าวรรณคดีเรื่องนี้มีผู้เชื่อว่าเคยเกิดขึ้นจริง ทำให้เมื่อตัวละครบางตัว ได้แก่ คนธรรพ์เจ้าเมืองดาวัน และนางเมรี ต้องประสบเคราะห์กรรมจนถึงแก่ชีวิตก็ไม่อาจรอดพ้นหรือมีผู้มาช่วยชุบชีวิตให้ฟื้นขึ้นมาได้ ต่อมามีการเล่าเสริมและดัดแปลงเรื่องราวมาโดยลำดับจนทำให้เรื่องบางอย่างกลายเป็นเรื่องเหนือจริงไป

การเป็นนิทานพื้นบ้านในรูปแบบของนิทานชีวิตและนิทานประจำถิ่น ซึ่งมีลักษณะเป็นเรื่องที่เคยเกิดขึ้นจริงมาก่อน และมีความสมจริงปรากฏในข้อที่ว่าเมื่อตัวละครเอกต้องประสบชะตากรรมจนถึงแก่ชีวิตก็ไม่สามารถมีผู้ใดมาชุบให้ฟื้นขึ้นมาได้ ทำให้เรื่องดังกล่าวนี้เป็นที่น่าประทับใจและจดจำกันได้ ประกอบกับการที่เนื้อหาของวรรณคดีทั้ง ๔ เรื่อง ส่วนใหญ่เป็นเรื่องราวที่เกี่ยวกับความผิดหวังที่เกิดจากความรัก ซึ่งนำไปสู่ความตายของตัวละครเอกฝ่ายใดฝ่ายหนึ่ง หรือตัวละครเอกทั้งคู่ในท้ายที่สุด ทำให้เรื่องราวเหล่านี้ถูกผู้คนนำมาเล่าขานสืบทอดต่อมาเป็นระยะเวลายาวนานและยอมรับว่าเคยเกิดขึ้นในท้องถิ่นของตนจริง ๆ

* อ่านรายละเอียดเรื่องการแบ่งประเภทของนิทานพื้นบ้าน ใน ประคอง นิมมานเทมินทร์, เอกสารการสอนชุดวิชาภาษาไทย ๘ (คดิชนวิद्याสำหรับครู) หน่วยที่ ๑-๗, พิมพ์ครั้งที่ ๓. (กรุงเทพฯ : สำนักพิมพ์มหาวิทยาลัยสุโขทัยธรรมมาธิราช, ๒๕๓๗), หน้า ๑๒๐

ในส่วนของเนื้อเรื่องยังเป็นที่น่าสังเกตว่า สาเหตุแห่งความผิดหวังของตัวละครเอกที่สำคัญ มี ๒ ประการ ประการแรกเกี่ยวข้องกับของพ่อแม่และญาติผู้ใหญ่ซึ่งพยายามในการเลือกคู่ครองให้แก่ลูก โดยอาจจัดหาคู่ครองไว้ให้แก่บุตรของตนก่อนแล้ว หรือไม่ยอมรับคู่ครองที่บุตรนั้นเลือกเอง พ่อแม่จึงขัดขวางและดำ ว่า ทำร้ายจิตใจตัวละครเอกจนทำให้ตัดสินใจฆ่าตัวตายเพื่อแก้ปัญหา โดยมีความหวังที่สวยสดงดงามรออยู่ใน โลกภายหลังความตาย อีกลักษณะหนึ่งได้แก่ กรณีของรักสามเส้า ซึ่งเกิดขึ้นในลักษณะของชายสองหญิงหนึ่ง และในที่สุดได้บานปลายออกไปจนเป็นเหตุให้ตัวละครเอกตัวใดตัวหนึ่ง หรือทั้งคู่ต้องตายไป

ลักษณะอื่น ๆ ของวรรณคดีที่ปรากฏการตายของตัวละครเอกที่นำมาศึกษา ได้แก่ ในส่วนของผู้แต่ง และสมัยที่แต่งวรรณคดี พบว่าส่วนใหญ่จะไม่ปรากฏชื่อผู้แต่งและไม่ระบุระยะเวลาที่แต่งอย่างชัดเจน โดยเฉพาะในวรรณคดีท้องถิ่นจะเป็นวรรณคดีโบราณที่แต่งไว้นานแล้ว วรรณคดีบางเรื่องมีหลักฐานว่ามีการแต่ง ใหม่ในสมัยหลัง เช่น ขุนช้างขุนแผน ซึ่งเดิมน่าจะมีสำนวนชาวบ้านที่ใช้ในการขับเสภาอยู่ก่อนแล้ว ต่อมาเมื่อมีการรวบรวมเป็นฉบับหลวงในสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้นจึงมีอีกหลายท่านแต่งสำนวนใหม่ ๆ ขึ้นมาประชัน กับของเก่าบ้าง แต่ก็ยังมีลักษณะเดิมคือไม่มีการบันทึกชื่อผู้แต่งเอาไว้อย่างชัดเจน ผู้อ่านในสมัยหลังต้อง พิจารณาจากแต่ละสำนวนเองว่าน่าจะเป็นฝีมือของใคร วรรณคดีท้องถิ่นแทบทุกเรื่องมักไม่ปรากฏชื่อผู้แต่งที่ ชัดเจน ทำให้ต้องมีการสืบค้นหาหลักฐานเกี่ยวกับผู้แต่งต่อไป มีผู้กล่าวว่ากรณีที่ไม่นิยมระบุชื่อผู้แต่งในวรรณ- คดีนี้อาจเป็นเพราะเหตุผลสามประการ ประการแรกเป็นเพราะกวีไม่ต้องการอวดอ้างชื่อตน ประการที่สองอาจ เป็นเพราะวรรณคดีนั้นมีที่มาจากวรรณกรรมมุขปาฐะจึงไม่ทราบผู้เล่าต้นเรื่องแน่นอน และประการสุดท้ายได้ แก่การที่วรรณคดีพื้นบ้านส่วนใหญ่เป็นเรื่องที่อิงพุทธศาสนาผู้แต่งถือว่าแต่งเพื่อเป็นพุทธบูชา ซึ่งในเรื่องที่เป็น ตำนานและนิทานพื้นบ้านอีสานนั้นจะปรากฏลักษณะนี้ชัดเจนที่สุด^{๕๐} และเหตุผลอีกประการหนึ่งน่าจะได้แก่กวี ที่สร้างวรรณคดีเหล่านี้ อาจเป็นผู้ที่มีหน้าที่หรือมีชื่อเสียงเป็นที่รู้จักกันดีในสมัยที่แต่งเรื่อง จึงไม่ต้องบอกไว้ใน ผลงานว่าเป็นฝีมือของใครก็ได้ ทำให้เมื่อเวลาผ่านไปคนในรุ่นหลังไม่สามารถทราบได้ว่าใครเป็นผู้แต่งที่ชัดเจน

ในด้านลักษณะคำประพันธ์ที่พบใช้ในวรรณคดีที่ปรากฏการตายของตัวละครเอกเห็นได้ชัดว่าส่วน ใหญ่เป็นคำประพันธ์ไทย ๆ โดยเฉพาะเรื่องลิลิตพระลอซึ่งเป็นวรรณคดีที่เก่าแก่จึงใช้คำประพันธ์ที่มีมาแต่เดิม คือ โคลงและร่าย เสภาเรื่องขุนช้างขุนแผนและบทละครเรื่องเงาะป่าแต่งขึ้นในภายหลังและมีลักษณะเป็น วรรณคดีการแสดง จึงใช้ลักษณะคำประพันธ์ตามรูปแบบการแสดง กล่าวคือ เสภาเรื่องขุนช้างขุนแผนแต่ง ด้วยกลอนเสภา และเงาะป่าแต่งด้วยกลอนบทละคร ในขณะที่วรรณคดีท้องถิ่นต่าง ๆ แต่งด้วยคำประพันธ์ที่ เป็นที่นิยมในท้องถิ่น ในภาคเหนือนิยมคำประพันธ์ประเภทโคลงและร่าย ซึ่งคำประพันธ์ชนิดหลังนี้สามารถนำ

^{๕๐} ศิลปากร, กรม. **พื้นอีสาน ตำนานและนิทานพื้นบ้านอีสาน**. อ่างแล้ว. หน้า ๑๒๗. และ ศิริวรรณ อ่อนเกตุ. "การศึกษาเชิงวิเคราะห์วรรณกรรมเรื่อง **อลองเจ้าสามลอ**" (วิทยานิพนธ์ปริญญาโทบัณฑิต สาขาวิชาภาษาและวรรณกรรม ล้านนา บัณฑิตวิทยาลัยเชียงใหม่, ๑๕๓๕), หน้า ๔๕.

ไปอ่านในลักษณะเป็นคำวกรรม โคลงอมราจึงแต่งด้วยโคลงสี่สุภาพ ในขณะที่อลองเจ้าสามลอนั้นแต่งด้วยร่าย
ในท้องถื่นอีสาน นิยมคำประพันธ์ที่เรียกว่าโคลงสารหรือกลอนอ่าน พรรณคดีทั้งสามเรื่องจึงล้วนใช้คำประพันธ์
ชนิดนี้ทั้งสิ้น ในขณะที่ภาคใต้ก็นิยมคำประพันธ์ที่แต่งด้วยกาพย์เรื่องพระรถเมรีฉบับที่ศึกษาก็แต่งด้วย
กาพย์ทั้งสามชนิด ได้แก่ ฉบับ ๑๖ ยานี ๑๑ และสุรางคนางค์ ๒๘